

EEDER
EDEBÎ ELEŞTİRİ DERGİSİ
ISSN: 2602-4616

Cilt 5, Sayı 2, Yıl 5, Ekim 2021

Makale Adı /Article Name

Turgay Fişekçi'nin Şiirlerine
Ekoeleştirel Yaklaşım

Ecocritical Approach to Turgay
Fisekci's Poems

Yazar/Author

Erdem DÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, erdem.donmez@bilecik.edu.tr ORCID: 0000-0003-3354-2351

Yayın Bilgisi/Article Information

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 24.06.2021

Kabul Tarihi: 05.09.2021

Yayın Tarihi: 31.10.2021

DOI: 10.31465/eeder.957330

Sayfa Aralığı: 301-329

Kaynak Gösterme/Citation: Dönmez, Erdem (2021). "Turgay Fişekçi'nin Şiirlerine Ekoeleştirel Yaklaşım", *Edebî Eleştiri Dergisi*, C V, S II, s. 301-329.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Ekoeleştiri modern insanın tabiatla arasındaki ilişkiyi bozmasını konu edinir. Sanayi Devrimi ile başlayan doğa tahribatı, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknoloji ve endüstrinin yaygınlaşmasıyla geri dönülemez bir hâl alır. Doğadaki bu bozulmayı edebi eserler aracılığıyla gündeme getirmeyi amaçlayan ekoeleştiri; derin ekoloji, ekofeminizm, toplumsal ekoloji, eko-Marksizm gibi açılımlar kazanarak insan-tabiat ilişkisini farklı düzlemlerde işleyen bir kurama dönüşür. Avrupa ve Amerikan edebiyatlarında başlı başına bir sahaya teşkil eden ekoeleştirel söylemin Türk edebiyatında da son yıllarda yaygınlık kazandığı söylenebilir. Tabiatın insan eliyle tahribi, 1980 kuşağı şairlerinden Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde merkezi temalardandır. Onun şiirlerinde tabiat, romantik ve pastoral duyarlılıktan sıyrılarak tüm gerçekliğiyle işlenirken sosyal, siyasal ve kültürel göndermelere de aracılık eder. Çevresel felaketler, tabiatın hızla dönüşümü ve yok oluşu, sanayileşme, modernleşme, kentleşme gibi konular şiirlerde sıklıkla eleştirilirken tüm bu sorunlara çözüm yolu olarak tabiatın korunmasının gerekliliği vurgulanır. Farklı ekolojik söylemlerin birlikte işlendiği şiirlerde şair, insanı tabiatın bir parçası olarak görür ve bu duyarlılığı şiirlerinde yalın bir söyleyişle işler.

Anahtar Kelimeler: ekoeleştiri, derin ekoloji, toplumsal ekoloji, tabiat, şiir, Turgay Fişekçi.

ABSTRACT

Ecocriticism concerns the deterioration of modern man's relationship with nature. The destruction of nature, which began with the industrial revolution, grows with the spread of technology and industry after the Second World War. Ecocriticism aims to process this deterioration in nature through literary works, acquires expansions such as ecocriticism, deep ecology, ecofeminism, social ecology, eco-Marxism. This concept becomes a theory that processes the relationship between man and nature on different planes. Ecocriticism, which is a field in its own right in European and American literature, has also become widespread in Turkish literature in recent years. The destruction of nature by human hands is one of the central themes in the poems of Turgay Fişekçi, one of the poets of the 1980 Generation. In his poems, nature is stripped of romantic and pastoral sensibilities and processed with all its reality, while mediating the processing of social, political and cultural issues. Environmental disasters, rapid transformation and extinction of nature, industrialization, modernization, urbanization are often criticized in poems, while nature is put forward as a solution to all these problems. In poems in which different ecological discourses are processed together, the poet sees man as a part of nature and he handles this sensitivity with a simple discourse in his poems.

Keywords: ecocriticism, deep ecology, social ecology, nature, poem, Turgay Fişekçi.

GİRİŞ

İnsan ile doğa arasındaki ilişki, Aydınlanma düşüncesine kadar birbiri ile çatışmayan, daha ziyade birbirini tamamlayan sorunsuz bir çizgide tanımlanabilir. İnsan, doğası gereği tabiata uyum sağlayamayacak donanımdayken onunla arasına bir sınır koymak zorundadır; ancak erken dönemde bu sınırlılık, tabiatın gücüne karşı bir savunma üretmek amacıyla. Buna göre gelişen beslenme, barınma, giyinme gibi hayati fonksiyonların yanı sıra eğlenme, sosyalleşme gibi insani ayrıcalıkların tamamı tabiata uyumlu şekilde gelişir. Doğadaki diğer canlılar gibi tabiatla doğrudan uzlaşmayan insan, organlarının eksikliğini aletlerle, içgüdülerinin eksikliğini ise zekasıyla giderir (Akarsu, 1994: 30). İlkçağ felsefesinde de doğa, açıklanması gereken bir yapı olarak görülürken bilge kişiler toplumsal olayları, insan ilişkilerini ve doğa olaylarını ön görmeleriyle değer kazanır (Çüçen, 2011). Ortaçağ felsefesi Tanrı'nın varlığı ve bilgisine hizmet etmek üzere işlev yüklenirken tabiat da insanın

kullanımına sunulan *sınırsız* bir kaynak olarak görülür. Ufuk Özdağ'ın Lynn White'dan aktardığına göre Hristiyanlık, paganizmden ve Asya dinlerinden farklı olarak insan ve doğa arasında karşıtlık kurmayı insanın doğayı kendi amaçları doğrultusunda sömürmesini Tanrı'nın buyruğu olarak görür. Yani Hristiyanlık animizmi yıkarak doğanın kayıtsızca tüketilmesini mümkün kılmıştır (Özdağ, 2017a: 23). Söz konusu durum, Batı'nın Aristo'ya dayanan felsefe geleneğiyle ve Ortaçağ'da İncil'in yorumlanma tarzıyla da ilişkilendirilebilir. Gerekçe ne olursa olsun önemli olan XVII. yüzyılda insanı diğer canlılar karşısında ayrıcalıklı bir konuma yerleştirerek doğayı kendi amaçları doğrultusunda özgürce kullanabilen, bilimsel yöntemlerle mekanik bir dünya görüşüne zemin hazırlayan düşüncelerin yerleşmesidir (Özdağ, 2017a: 24-25). Ortaçağ'ın kilise merkezli dünya görüşüne karşı deney, bilgi ve akıl yetisiyle insanı merkeze alan Rönesans döneminde düşünürler, doğayı Tanrı'dan bağımsız bir şekilde kendi içine kapalı bir sistem olarak görür ve böylelikle modern bilimin teorik ve ontolojik zeminini hazırlar (Çüçen, 2011). Francis Bacon, René Descartes ve Isaac Newton'un düşünceleri etrafında şekillenen XVII. yüzyılda Bacon, fiziksel dünyanın tamamının insan yararına kullanılabileceğini, insan dışı tüm varlıklardan bilim amaçlı faydalanılabileceğini savunurken Descartes, hayvanları akıl yoksunu birer makine olarak görür. Newton'sa bu eğilimleri daha ileri taşıyarak doğayı matematiksel analizlerle tanımlamaya çalışır (Özdağ, 2017a: 25-26). Görülüyor ki insanı merkeze alan, ona tabiat karşısında güç kazandıran tüm bu gelişmeler, insanın doğayı tahribinin temellerini oluşturur. Bu düşünce yapısı üzerinde gelişen endüstriyel hareketlilik, tabiatın uyum sağlanacak bir alan olmaktan çıkıp tüketilebilen, pazarlanabilen ve bu yolla sahibine güç kazandıran bir kaynağa dönüşmesine neden olur. Tabiatın ilahi güçle irtibatının kesilmesi ve bir bilgi nesnesine dönüşerek mekanikleşmesi, insanın doğaya yabancılaşmasını da beraberinde getirir. XIX. yüzyıl romantikleri doğayla insanı yeniden buluşturmak için çaba harcasa da bu ilişki pastoral duyarlılıklar ekseninde geliştiğinden insanı tabiatın bir parçası olması düşüncesinden ziyade insanın şehirden kaçarak tabiatın büyülenip zevk alması yönünde gelişir. XX. yüzyıla gelindiğinde Darwin'in görüşleri edebiyatta ve toplum hayatında doğa kavramının algılanmasını değiştirse de realist ve natüralist akımlar endüstrinin doğa üzerindeki tahribatını eleştirirken doğanın tinsel ve maddesel olumlu yönlerini önemsiz konuma indirgeyerek endüstriyel doğa algısına dolaylı yoldan katkı sağlar. Buna göre doğa, mekanik işleyişini sürdürürken insanlara yardım etme yahut insanlar için manevi bir değer taşıma anlamını yitirmiştir (Toska, 2017: 44-46).

Endüstriyel doğa anlayışının yaygınlaşıp tabiatın hammadde kaynağı olarak sömürülmesinin meşrulaştığı modernleşme sürecinde doğadaki varlıkların içsel bir değere sahip olup yaşam haklarının varlığını savunan görüşler de gelişmeye başlar. Amerikan yazınında bir doğa yazarı ve natüralist olan John Muir, 1870'li yıllarda ilk kez doğanın yaşam hakkı olduğunu ve insanın doğaya karşı sorumluluk taşıdığını savunur. Yani insan, kendini doğanın hâkimi değil, bir parçası olarak görmeli ve yeryüzü merkezli bir bakış benimsemelidir (Toska, 2017: 46-47; Özdağ, 2017: 7). John Muir'den sonra onun doğaya yaşam hakkı tanıyan görüşlerini geliştiren Aldo Leopold'sa *Bir Kum Yöresi Almanacağı* (*A Sand County Almanac*) adlı kitabının içindeki "Toprak Etiği" yazısı ile cansız varlıklara da tabiat içerisinde değer veren

yeni bir anlayışı savunur.¹ Leopold'un görüşleri, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişecek olan çevreci hareketlere bir rehber niteliğindedir. Amerikalı yazar ve biyolog Rachel Carson'un 1962'de yayınladığı *Silent Spring* (*Sessiz Bahar*), çevrecilik hareketinin başlangıcı olarak kabul edilir. DDT kimyasalının zararlarının sadece doğayı değil, insan sağlığını da tahrip ettiğini ortaya koyan Carson, İkinci Dünya Savaşı sonrası teknoloji ve endüstrinin neden olduğu çevre kirliliğine dikkat çekerek yeni bir sorumluluk alanı inşa etmiştir (Toska, 2017: 49-51). Bu sorumluk üzerine temellenen ekoeleştiri de edebiyat metinlerini çevreci bir bakışla yorumlayan, edebiyat-çevre, ekoloji-kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek eleştiri kuramıdır (Opperman, 2012: 9). İlk kez 1978'de William Rueckert tarafından kavramlaştırılan ekoeleştiri, kuramın öncülerinden olan Cheryl Glotfelty tarafından şöyle tanımlanır:

“[Ç]evreci eleştiri (ecocriticism) nedir? Basitçe söylemek gerekirse, edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin çalışılmasıdır. Nasıl ki feminist eleştiri dili ve edebiyatı cinsiyet açısından ele alıyorsa, nasıl ki Marksist eleştiri metinlerin okunmasında üretim biçimleri ve ekonomik sınıf hakkında bir farkındalık yaratıyorsa, çevreci eleştiri de edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirir” (Özdağ, 2017: 31).

Rönesans ve sonrasında gelişen Sanayi İnkılabı ile başlayan insanı evrenin merkezine alarak tabiatı tükenmez bir hammadde kaynağı şeklinde görme düşüncesi İkinci Dünya Savaşı sonrasına değin sürmüştür, bu çerçevede tabiat üzerindeki tahribat dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Doğal kaynakların hızla tükenmesi, küresel ısınma, hava, su ve toprağın yaşanabilirliğini yitirmesi, ormanların ve su kaynaklarının yok oluşu, nüfus artışı, toksik atıklar, asit yağmurları, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, denizlerdeki petrol kirliliği, termonükleer santrallerin yol açtığı radyasyon tehlikesi, toprağın erozyonla azalması, GDO'lu ürünlerin artışı, mevsimlerin değişimi, kentleşme sanayileşme ve teknolojinin yayılımı, tarihî mekânların günlük çıkarlar için feda edilmesi (Opperman, 2013: 16; Bulut, 2005; Keleş, 1993: 81) gibi çevresel sorunlara karşı gelişen tepkiler, ekolojinin alanından çıkarak disiplinlerarası bir mahiyet kazanır. Edebiyat da söz konusu problemleri geniş kitlelere ulaştırmak amacıyla ekoeleştirmenler tarafından bir araç olarak benimsenir. Buna göre ekoeleştiri, insan ve doğayı birbirinden ayrı görmeyen, sosyal ve biyolojik sistemlere eşit bir ilgiyle yaklaşan, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu savunan ve ekosistemdeki tüm canlıların değerlerinin insana faydasından bağımsız şekilde kabullenilmesi gerektiğini esas edinen eko merkezli bir kuramdır (Opperman, 2013: 14-15). Yani ekoeleştirmenlere göre ekosistemdeki tüm canlılar bağımsız birer birey olarak kabul edilir ve doğa içsel bir değere sahiptir. İnsanın doğadaki tek ve en değerli varlık olduğunu reddeden ekoeleştirmenler, insan kadar doğanın da haklara sahip olduğunu savunur (Özdağ ve Gökalp Alparslan, 2010: 641). Tabiat olayları ve çevre sorunları daha çok fizik, kimya, biyoloji, jeoloji ve coğrafya gibi disiplinlerin çalışma sahası olarak görülürken ekoeleştiri kuramı bu temel alanları sosyal bilimlerle bir araya getirerek yeni bir doğa kavramı benimser. Buna göre doğa, güzellikleriyle insana ilham veren bir nesne değil; hava, toprak ve sudaki canlı/cansız varlıkların bir araya gelerek oluşturduğu karmaşık sistemler bütünüdür (Bulut, 2005). Böylece ekoeleştirmenler edebiyatta ötekileşmiş doğayı hak ettiği yere kavuşturmak

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ufuk Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ürün Yayınları, Ankara, 2017.

amacıyla tabiatın en önemli sorunları olan çevre kirliliği ve felaketlerine karşı kendi söylemlerini oluşturmayı amaçlar (Bulut Sarıkaya, 2012: 95). Ekoeleştiri, bilim dilinin, tabiatın tahribatı ve çevresel felaketler bağlamında toplumda yeterince farkındalık uyandırma noktasındaki yetersizliğine karşı edebiyatı öne çıkarır ve disiplinlerarası bir yaklaşımla çevreye dair sorunları insan merkezli bir yaklaşım benimsemeksizin işlemeyi amaç edinir. Bilim dilinin sıkıcılığını ve duygu yoksunluğunu vurgulayan ekoeleştirmenler, doğanın korunması hususundaki farkındalığın lirik ve insan ruhuna seslenen eserlerle sağlanabileceği düşüncesiyle doğayı ve canlıları mekanik varlıklar olarak görmeyerek onların içsel değerliliğini vurgular (Özdağ, 2017: 19-20). Modernleşme serüveninde doğaya karşı yabancılaşan insanı yeniden özüne döndürme gayretinde olan ekoeleştirmenler, kültür ve doğanın birbirine karşıtlık oluşturmaktan ziyade birbirini tamamladığı görüşünü savunur. Yani ekoeleştirel kurama göre doğa vahşi, eğitimsiz ve öteki değilken kültür de elitizm ve rasyonelliğin göstergesi değildir. Böylece kültür veya doğanın birbirine karşı üstünlüğü söz konusu olamaz (Bulut, 2005). İnsanın kendisini doğanın bir parçası olarak görmesiyle tabiatın tahribinin önüne geçileceğini düşünen ekoeleştirmenler, bu görüşlerini edebiyat vasıtasıyla yaygınlaştırmayı amaçlar.

Disiplinlerarası bir eleştiri kuramı olan ekoeleştiri içerisinde belli başlı yönelimlerden de söz etmek mümkündür. Öncelikle erken dönem ekoeleştirmenin derin ekoloji felsefesi doğrultusunda geliştiği görülür. Arne Naess'in çalışmaları üzerine temellenen derin ekoloji görüşü doğanın kendine mahsus içsel bir değeri olduğunu savunur. Yani tabiatın değeri, insanın ondan faydalanıp faydalanmayacağına göre ölçülemez. İnsanların hayati ihtiyaçlarını karşılamak dışında tabiatı kullanmasını eleştiren derin ekolojiye göre insan nüfusu doğaya verdiği zarardan dolayı azaltılmalıdır (Şakacı, 2011: 192). Naess'in sığ ekoloji karşısında geliştirdiği derin ekoloji hareketinde çevre sorunları ile radikal düzeyde mücadele vurgulanır. İnsan ve doğa arasındaki çıkarıcı ilişkiye tepki gösteren Naess, insan ve doğanın birbirine karşıtlık içerisinde değerlendirilmesini eleştirerek her iki unsuru birbirine eşitleyici bir yaklaşım sergiler (Dindar, 2012: 60). Doğayı merkeze alırken insan aleyhtarı bir görünüm sergileyen derin ekoloji; doğa sorunlarına yüzeysel yaklaşmak, doğanın tahribinin temel sebebi olan üretim-tüketim ilişkilerini görmezden gelmek, tabiatın kendi kendini koruyabileceği ve varlığını sürdürebileceği gerçeğini dikkate almamak hususlarında eleştirilmektedir (Ayaz, 2014: 280-281). Feminist hareketle ekolojinin birleşimi ile ortaya çıkan ekofeminizm ise erkeğin kadın üzerindeki baskısı ile insanın doğa üzerindeki tahakkümü arasında bir bağlantı olduğunu savunur. Buna göre tabiatın tahribinden sorumlu olan insan merkezilik değil, erkek merkeziliktir (Çüçen, 2011). Ekofeminizmin tabiatın tahribini yalnızca erkeklere yüklemesi, derin ekolojinin çevreye verilen zarar noktasında şehirli ile köylüyü aynı ölçüde değerlendirmesi gibi tek taraflı bir yaklaşımdır. Nitekim erkeği tüm çevre sorunlarının sorumlusu olarak görürken kadını edilgen pozisyonda değerlendirmek, kadının da iş hayatına dâhil olduğu süreçte pek makul bir yaklaşım değildir (Ayaz, 2014: 282). Sosyalist siyaset bilimci Murray Bookchin'in kurucusu olduğu toplumsal ekoloji hareketinde ise derin ekoloji ya da ekofeminizmden farklı olarak ekolojik problemlerin kaynağı sosyal sorunlarla ilişkilendirilir. Toplumsal ekoloji, insanın doğayı sömürüp ona hükmetmesi varsayımını insanın insana hükmetmesi ve onu sömürmesinden kaynaklandığını savunur (İdem, 2002: 11). Bookchin'e göre ekolojik sorunların

temelinde kapitalizmin insan ve doğa üzerinde kurduğu çıkar amaçlı ilişki vardır. Ekolojik problemlerin maddesel sonuçlarıyla ilgilenen Bookchin, derin ekoloji görüşüne şiddetle karşı çıkar (Dindar, 2013: 67).

Derin ekoloji ile toplumsal ekoloji arasındaki çatışmanın, ekoeleştirel söylemin metinlerdeki “çevreci” yahut “ekolojik” yönelimlerin açıklanmasına imkân sağladığı söylenebilir. Öyle ki tabiatın tahribine yönelik eleştirilerin merkezine alınan insan ya da diğer saiklerin, ekoeleştirel yaklaşımın da kaynağını verdiği düşünülebilir. Ekoeleştiri ile çevreci eleştiri arasındaki farklılık, kavramların kökeninde de belirgindir. William Howart “ecocriticism”i oluşturan sözcüklerin Yunanca “oikos” ve “kritis” sözcüklerinin birleşiminden geldiğini belirtir. Ev anlamına gelen oikos, İngilizce economy sözcüğünün köküdür. Ecology ise 18. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamış olup bitkilerle hayvanların birbirleri ve yaşama alanlarıyla ilişkilerinin incelenmesi anlamını kazanır. Çevreci eleştiri ise İngilizce “enviroment”tan gelir. Çevirmek, çevrelemek anlamlarındaki kelime ekolojiden farklı olarak bitki ve hayvanların yaşam alanını değil, merkezdeki insanın çevresiyle ilişkilerini inceler (Toska, 2013: 220-221). Ekolojiden çevreye geçiş, sadece kavramsal bir değişme değildir; aynı zamanda anlayış ve bakış açısı değişikliğine tekabül eder. Öyle ki ekoloji, insan dışı dünyaya odaklanıp insan ve çevresini ikinci plana atarken çevrecilik insanı merkeze alarak onun çevresindeki dünyayı ve çevresel sorunları önceler. Buna göre tabiat merkezli eleştirinin ilk evresi ekoeleştiri şeklinde adlandırılırken ikinci evre çevreci eleştiri olarak tanımlanır; “[a]landaki bu dönüşüm altında; doğadan çevreye, doğa yazımından çevreci (kurgu türlerine) yaz(ın)ma, yabandan kente, yeşilden kahverengiye, derin ekolojiden toplumsal ekolojiye, yeryüzü merkezlikten insan merkezliliğe, elitizmden popülizme, soyuttan somuta, teoriden pratiğe, epistemolojiden politığe doğru bir genişleme ve geçişi gözetlemek olasıdır” (Toska, 2017: 72). Bu tür geçişler, ekoeleştirin kapsamının yaban hayattan çıkıp şehir hayatına yöneldiğine işaret eder ve eleştiri konusu olan hususlar daha çok ideolojik perspektiften yorumlanmaya başlar. Bu çerçevede Bookchin’in öncülüğündeki toplumsal ekoloji anlayışı önem kazanır. Murray Bookchin, doğayı birinci ve ikinci evre şeklinde sınıflandırır; birinci doğa beşeriyetten bağımsız mutlak tabiatı ifade ederken ikinci doğa insan merkezli kültür, toplum, teknik, dil ve beslenmeyi içerir. Bu evreler arası geçişin evrimsel bir süreç olduğunu savunan Bookchin, ikinci doğaya geçişi insanın doğadan uzaklaşıp farklılaşmasıyla başlatır. Bookchin, derin ekolojistlerin birinci doğayı göklere çıkardığını, ikinci doğayı ise kabullenmediğini belirtir; ekolojik krizin temellerinin beşeriyet-uygarlık sistemindeki tahakküm-hiyerarşi siteminden kaynaklandığını vurgular ve ikinci doğa üzerinde ekolojik bir toplum kurulması gerektiği sonucuna ulaşır (Satır Reyhan, 2018: 335-336). Bu çerçevede insanın öncelikle toplumsal hiyerarşilerden kurtulması gerektiği görüşünü savunan toplumsal ekoloji, çevresel sorunların güncel hayattaki etkilerini doğal olmayan alanların da dışına taşıyıp tartışırken ideolojik bir yaklaşım sergiler. Kente karşı radikal bir karşı çıkıştan ziyade onu tabii düzenin yeni bir evresi olarak yorumlayan toplumsal ekoloji hareketi, çevresel sorunları neden-sonuçlarıyla, insana yönelik etkileriyle ve özellikle politik açılımlarıyla değerlendirir.

Derin ekolojiden farklı olarak insan merkezliliği esas alan ideolojik yaklaşım, çevresel sorunların edebi metinlerde daha rasyonel bir zeminde kritik edilmesine imkân sağlar. Nitekim “[ç]evre ya da doğanın insandan uzaklaştırılması, aynı zamanda onun nostaljik hale getirilmesi ve romantikleştirilmesini meydana getirir.

Bu da kavramlarla iç içe yaşayan insan yerine onlar üzerine düşünen, yorum yapan ve duygulanan insan örneğiyle bir bakıma sınırlı kalmasına yol açar. Yani, soyutlaşan ve teori düzeyinde gelişme gösteren ekoeleştiri anlayışı, büyük çoğunluğunun şehirlerde yaşamaya başladığı insanları etkilemekte zorlaşır” (Toska, 2017: 79). Modernleşmeyle paralel olarak gelişen kentleşmenin neden olduğu yabancılaşma duygusu, insanı özünden uzaklaştırmasının yanı sıra içinde bulunduğu bu yeni düzende beliren çeşitli sorunlarla yüzleştirir. Buna göre egzoz gazlarının salınımı, fabrikaların atıkları ile su kaynaklarının kullanılamaz hale gelmesi, yeni yapılar için ormanlık alanların yok edilmesi, üretim adına doğal kaynakların hızla tüketilmesi gibi çevresel sorunlar yalnızca tabiata zarar vermez; tabiatın bir parçası olan insanın başta sağlığını olmak üzere toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik yaklaşımlarını doğrudan etki eder. Dolayısıyla insanın kendi eliyle kendine zarar verdiği bu sürecin metinlerde alışılmış pastoral ve romantik duyarlılıkla değil, rasyonel zeminde ve politik söylemlerle² işlendiği görülmektedir. Böylelikle “ekoyazın” adı altında yeni bir türün geliştiği söylenebilir.

Ekoyazın ve Ekoşiir

Ekoeleştiri kapsamında değerlendirilen edebi eserler ekolojik yazın, ekolojik edebiyat ya da ekoyazın şeklinde adlandırılır. Ekolojik sorunları merkeze alarak kaleme alınan eserler pastoral ve romantik içerikli doğa yazınından farklıdır (Ergin ve Dolcerocca, 2016: 302-303). Romantik akım, ekolojik edebiyatın temellerini oluştursa da romantizmdeki doğa ile medeniyet arasındaki kesin ayırım ve romantiklerin tabiatı medeniyetten uzaklaşma/kaçma fırsatı olarak görmesi ekolojik yazında söz konusu değildir. Çünkü mevcut küresel ve endüstriyel şartlarda yaban hayatı ile medeni hayat arasındaki ayırım ortadan kalkmıştır ve özellikle toplumsal ekoloji, birbirinin devamı olan tabiat ile kent hayatını bir bütün olarak değerlendirir. Dolayısıyla ekolojik yazın “[d]oğanın insan tarafından hükmedilmesi gereken pasif bir yaşam alanı ya da deşifre edilmesi gereken bir kitap değil, insanın da parçası olduğu kompleks bir ekosistem olduğunu hatırlatır” (2016: 305). Böylelikle ekoyazın, önceki romantik duyarlılıktan ayrılarak daha özgün bir yaklaşıma dönüşür; bu özgünlük aynı zamanda içine politik söylemi de alarak fiziksel dünya ile estetik duyarlılığı aynı potada değerlendirmeyi amaçlar. Ufuk Özdağ’ın “doğrulanabilir gerçekler ile sanatsal anlatımın birlikteliği” (2017: 49) şeklinde tanımladığı ekoyazın, doğanın bilimden ziyade sanatla anlaşılabilirliğini ve doğaya dair meselelerin sanatsal eserlerde daha etkileyici ve kalıcı biçimde farkındalık yaratabileceğini savunur (Toska, 2017: 63). Makineleşme ve sanayileşmeyle birlikte hız kazanan kentleşmenin insanı doğadan, topraktan, ağaçtan uzaklaştırması ve yapay mekânlara mahkûm etmesine karşı gelişen tepki daha çok romantik bir duyusun etkisindeyken somut çevre felaketlerinin bilimsel gerçekliğiyle edebiyata konu olması, bu felaketlerin gerçekçi biçimde ve etkileyici bir dille kurgulanması ekoyazın kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim ekolojik edebiyatta amaç, yeniden doğaya dönme ya da doğayı bir kaçış yeri olarak medeniyete alternatif kılma değil, insanla tabiatı birbirine zıt koşturmadan insanı doğanın bir parçası olarak tanımlamak ve ona çevre duyarlılığı kazandırmaktır.

² Sezgin Toska’nın Patrick D. Murphy’den aktardığına göre doğa odaklı edebiyat konu, karakter, zaman-mekân olarak insan dışı doğada geçer. Çevre edebiyatı ise bu epistemik sınırlardan çıkıp politik bir tutum takınmalıdır. Bir eserin ekokurgu bağlamında değerlendirilmesi için politik özellik barındırması şarttır (2017: 111).

Ekolojik edebiyatın türler bazında da değerlendirmesini yapmak mümkündür. Ekoyazının kaynağı olarak görülen Amerika’da daha çok kurgusal eserler ön plandayken dilin kurgu kadar estetik kullanımını da esas edinen şiir de ekolojik yazın bağlamında ekoşiir şeklinde tanımlanır. Amerikalı şair Juliana Spahr’ın “doğa ve kültür arasındaki ayrımların sistematik analizi” (Ergin ve Dolcerocca, 2016: 305) şeklinde tanımladığı ekoşiir, doğa şiirinden pek çok yönüyle ayrılır:

“Ona [J. Spahr’e] göre doğa şiiri temelinde doğal/kültürel, maddesel/söylemsel gibi pek çok düalizmden beslenir ve soyutlayıcı bir anlatıma dayanır. Örneğin doğa şiiri ağaçtaki bir kuşu betimlerken o kuşun habitatını birazdan yerle bir edecek olan buldozerden bahsetmez. Yahut aynı kuşun nereden göç ederek oraya vardığına ve içinde yaşadığı ekosistem ile nasıl bir etkileşime girdiğine değinmez. Ekoşiir ise bu soyutlamaların aksine doğal yaşam ile sosyal yaşam arasındaki bağlantıları ve bu bağlantıların hem pozitif hem negatif sonuçlarını inceler. Diğer bir deyişle gözlemlenen kuşun ait olduğu doğal ve sosyal bağlamın bütünlüğü içinde anlatır. Ekoşiir bu anlamda insanların ve insan-ötesi canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerinde belirleyici rol oynayan doğal ve sosyal sistemlerin–biyolojik, iklimsel, ekonomik, kimyasal, politik–iç içe geçtiği ilişkiler ağını açığa vurur” (2016: 305).

Şiir, diğer kurgusal türlerden farklı olarak olay örgüsü üzerine değil, dilin estetik değeri üzerine temellenir. Dolayısıyla fiziksel dünyanın görünümü, şiirin kavramlara yaklaşımındaki hassasiyetiyle yeniden şekillenir. Buna göre tabiata ait kavramlar şiirsel duyarlılıkta yeni yorum imkânlarıyla birlikte yeni anlamlar kazanır. Ekoşiir, türün bu ayrıcalıklarını kullanmakla birlikte *doğayı salt metaforik anlamlardan uzaklaştırarak fiziksel bir gerçek olarak işler* (Bulut, 2005). Yani ekoşiirin amacının doğayı basmakalıp tanımlamalardan, sentetik sınırlardan ve imgesel bir araç olmaktan uzaklaştırarak somut gerçeği yansıtmak, çevresel duyarlılığı şiir aracılığıyla etkileyici boyutta gündemde tutmak olduğu söylenebilir.

Ufuk Özdağ’ın belirttiğine göre Amerika’da doğa yazını şeklinde sınıflandırılan eserlere XIX. yüzyılın ortalarında henüz bozulmamış yabancı alanlar ilham verse de bu tür eserler ancak XX. yüzyılın ortalarında yerleşik bir edebi türe dönüşmüştür. Çevre sorunları edebi eserler bağlamında dünyada 1970’li yıllarda gündeme gelmekteyken Türk edebiyatında bu tür sorunlar Halikarnas Balıkcısı, Sait Faik ve Yaşar Kemal tarafından daha önceki dönemlerde işlenmeye başlar (2017: 52-53). Yine İlhan Berk, Gülten Akın ve Garip şairlerinin de eserlerinde doğadaki canlıların izlerine rastlansa da bu eserlerde dil ve ekoloji arasındaki ilişki irdelenmez (Ergin ve Dolcerocca, 2016: 306). Buna göre doğa her ne kadar edebiyatın bir malzemesi olsa da henüz ekolojik yazından söz edilemez. Buell’in belirttiğine göre doğa yazınının yaygınlaşması için aşırı şehirleşme sonucunda doğayla bağın kopmasından pişmanlık duyan okuyucu kitlesinin oluşumuna ve edebi düzenin yazarlara kendini ifade edecek yeni fırsatlar sunmasına ihtiyaç vardır (Toska, 2017: 66). Bu çerçevede Türk edebiyatında ekoyazının oluşumu için en uygun ortamın 1980’li yıllardan sonra olduğu söylenebilir. Nitekim 1950’li yıllardan itibaren hızlı sanayileşme politikalarıyla başlayan köyden büyük şehirlere göç meselesi kentleşme sorununu doğurmuş, 1980 İhtilali sonrasında devletin sürdürdüğü liberal politikalar neticesinde bu sorun ivmesini ve etkisini arttırmış, bunun sonucundaysa tabiatla kurulan bağ hızla gevşemiştir. Ayrıca ihtilal sonrasında apolitik bir söylem geliştirmek zorunda kalan edebiyat, kentleşme ve sanayileşme sorunlarının neden olduğu çevresel problemlere duyarsız kalmamış, böylelikle ekoeştirel söylem edebi metinlerde sıklıkla işlenmeye başlamıştır. Bu dönemdeki ekolojik söylemin

derin ekolojiden toplumsal ekolojiye yönelmesi ekoeleştirelinin politik açılımı bağlamında anlamlı hale gelir. Nitekim 1980 İhtilali Türkiye’de ideolojileri baskılamayı amaçladığından siyasi söylem başka alanlara kayar. Çevre sorunlarını tartışmanın bu anlamda yeni bir politik söylem üretmeye imkân sağladığı da düşünülebilir. Son yıllarda ise Elif Sofya, Anita Sezgener, Naze Nejla Yerlikaya, Güven Turan, Nazmi Ağıl, Süreyya Berfe, Gürgeç Korkmazel, Turgay Fişekçi ve Hüseyin Kıran gibi şairlerin ekolojik sorunlara değinip dil ve ekoloji arasındaki ilişkiyi irdelemesi (Ergin ve Dolcerocca, 2016: 306), 2000’li yıllardan itibaren çevreci eleştirelinin Türk edebiyatı araştırmalarında yöntem olarak benimsenmesi³, çeşitli uluslar arası çevreci eleştiri toplantılarının düzenlenmesi, ekoloji-edebiyat ilişkisinin Türkiye’deki gelişimine işaret etmektedir.

İlk şiiri 1977’de, ilk şiir kitabı 1981’de yayımlanan Turgay Fişekçi, 1980 kuşağı şairleri arasında yer alır. Sosyalist düşüncüyü benimseyen, PEN Yazarlar Derneği, Edebiyatçılar Derneği ve Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı üyesi olan Fişekçi (YKY, 2010: 438), Baki Asiltürk’ün *1980 Şiiri Kuşağı Türk Şiirinin Poetikası* adlı çalışmasında “Anlatımcı (Narrative) Şiir”⁴ başlığında değerlendirilir. Şairanelikten uzak durarak sözü duygunun altında bırakmayan, diğer taraftan siyasi/ideolojik söylemin şiir üzerinde egemenlik kurmasından kaçınan (Atakay, 2001: 38), yalın, slogsansız bir dil kullanan şair, yaşam ve doğa temlerini derin bir hüznle işler. Necatigil gibi sevgi ve yaşama umudunu şiirinin merkezine koyan Fişekçi, dış dünyayla iç dünyasını birleştiren şiirler yazar ve Aziz Nesin tarafından da “hikmet söyleyen bilge şair” ifadeleriyle tanımlanır (Altınkaynak, 2017: 327). Turgay Fişekçi’nin şiirlerinde doğa-kent karşıtlığı üzerinde durulan temel meselelerdendir. O, makineleşmeyle birlikte büyük kentlerin doğayı yok etmesine karşıdır. Onun şiirinde doğa, insanı tamamlayan bir mekân olarak geniş yer bulur. İnsanın doğadan uzaklaşması, özünden uzaklaşması anlamındadır. İlk şiirlerinden itibaren tabiata düşkünlüğü açık bir şekilde gözlenen şair, yeryüzündeki yaşam kaynaklarının hızla azalmasından duyduğu hüzn ve endişeyi şiirinde sıklıkla işler (Asiltürk, 2006: 86-87). Turgay Fişekçi, 1980 kuşağı şairi olması dolayısıyla, bilhassa ihtilal sonrası şiirlerinde politik söylemden uzak durur. Ancak onun siyasi memnuniyetsizliğini ve ideolojik kavgasını daha çok tabiat duyarlılığı şiirlerinde ekoeleştirel yaklaşımla sürdürdüğü söylenebilir. O, bir nevi “susturulmuş doğanın sesini duyurma”ya (Özdağ, 2017: 30) çalışır. Şiirlerde genel olarak doğa ile kent

³ Son dönemde Türk şiirini ekoeleştirel yöntemle inceleyen şu çalışmalara da bakılabilir: Sazyek, H., Sürücü, Y. (2018). “Cahit Külebi’nin Şiirlerine Ekoeleştirel Çerçevesinden Bakmak”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36; Aylanç, M. (2018). “Fikret Demirağ Şiirine Ekoeleştirel Bakış”, *folklor/edebiyat*, cilt: 24, sayı: 96; Bulut, F. (2019). “Nazmi Ağıl Şiirlerine Ekoeleştirel Bir Yaklaşım”, *Ekoeleştirel, Folklor ve Edebiyat İncelemeleri*, Kümen Yayınları; Yiğitoğlu, M., Sezer, M. A. (2019). “Âşık Veysel’in Şiirlerine Ekoeleştirel Bağlamında Bir Yaklaşım”, *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14; Aksoy, Ö. (2014). *Oktay Rifat’ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştirel Işığında Bir Okuma*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara; Demir, F., Taş, M. R. (2017). “Turgut Uyar’ın Dünyanın En Güzel Arabistanı’nı Çevre Eğitimi Bağlamında Okumak”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 50.

⁴ Anlatımcı şiir, belli bir hikâyesi olan, sunuluşunda neden-sonuç ilgisine, olayların geçtiği yerin tasvirine yer veren şiirdir. Manzum hikâyeden farklı olan bu şiir türü imgeci söylemin karşısında yer alır (Asiltürk, 2006: 79-80).

arasındaki karşıtlık, insanın doğal kaynakları sömürüsü, tabiattan kopan modern insanın kendine ve çevresine yabancılaşması, ekosistemin tahribi gibi ekolojik konular sıklıkla işlenmekle birlikte özelde asit yağmurları, su kaynaklarının kullanılamaz hale gelmesi, türlerin yok oluşu, hava kirliliği, orman yangınları, ağaçların katledilmesi, radyasyon yayılımı ve iklim değişikliği gibi meseleler dikkat çekici yoğunlukta gündeme getirilir.

Tabiatın Tahribi ve Ekolojik Şiddet

İnsan, fitrat itibariyle diğer canlılardan farklı olarak tabiata uyum sağlayamazken doğadan edindiği malzemeleri yine doğaya karşı korunmak için kullanarak tabiat karşısında kültürü inşa eder. Buna göre insanın varoluşundan itibaren doğayı tahrip ettiği düşünülebilir. Ancak tabiata uyum sağlamaya çalışan insanın doğaya verdiği tahribat, doğanın kendi kendisini yeniden onaracağı düzeyde olduğundan ekosisteme herhangi bir zarar gelmez. Sanayi ve teknolojinin gelişiminin sonucu olan endüstriyel toplumlarda ise tabiatın tahribatı büyük ölçekte ve geri dönülmez nitelikte olur. Atmosfere salınan sera gazlarının neden olduğu hava kirliliği, suların çeşitli kimyasallarla zehre dönüşmesi, kentlerin kalabalıklaşması ile ormanlık alanların yapılaşmaya açılması dolayısıyla yeşilin kahverengiye dönüşümü, bitki ve hayvan türlerinin nesillerinin yok oluşu, insanın tabiata uyguladığı şiddetin göstergeleri olarak özetlenebilir. Şiirlerinde ekolojik duyarlılığı her dönemde sürdüren Turgay Fişekçi de bu türden çevresel felaketleri pastoral duyarlılıktan uzaklaşarak tüm gerçekliği ve etki alanlarıyla birlikte işler. Örneğin “Mevlit” adlı şiirinde boğazda çarpışan tankerler ve İstanbulluların bu hadiseye tepkisizliği gündeme getirilir:

Sonra günlerce yandı çarpışan iki tanker
Çaylarını içti İstanbullular
Kıyıda seyrederken
Durup durup parlayan o ışığı

Annesinin doğum sancılarımı
O karanlık kentte
Bütün göğü üç ay boyunca pembelere, morlara boyayan
Doğdu Aslı, haleler yuvarlanarak saçlarından (s. 34-35)⁵

Şehrin ortasında, herkesin gözü önünde tankerlerin çarpışması hadisesine İstanbulluların çay içerek tepkisiz kalışı, kent hayatında ekolojik duyarlılığın ne denli gerilediğine işaret etmektedir. Öyle ki bu felaket bir seyir nesnesine dönüşmüş, şiirin ikinci bölümünden de anlaşıldığı üzere patlamanın etkileri aylarca sürmüştür. Burada dikkat çeken önemli bir husus, Fişekçi'nin çevre felaketini başka trajik alanlara gönderme yaparak değil, kendi gerçeğiyle işlemesidir. Bu türden bir patlama, çevresel etkileri dikkate alındığında zaten trajik bir hadise olarak değerlendirilebilir. Özellikle kent insanının çevre karşısındaki vurdumduymazlığı ve bunun gelecek nesillerin yaşam kalitesini de etkileyecek derecede uzun süre etkisini sürdürmesi, şiirde herhangi bir lirik etki uyandırmaz. Benzer bir tutum, “Son perde” adlı şiirde hava kirliliği bağlamında görülür:

Yeniden açıldığında perde, gene gelecekler
biraz daha zehirlenmiş olacak

⁵ Sayfa numarası verilen alıntılar için bkz: Fişekçi, Turgay (2007). *İnsan üstüne sorular-yanıtlar toplu şiirler, 1976-2006*, İstanbul: 2006 Yayınevi.

o mavi pembe pamuk helvalar
biraz daha ağırlaşmış
yeni yüklerle

Gün gelecek Dünya
o en sevdiğimiz mavi meyva
ağırlığıyla üzerindeki kurtların
bir daha tadamayacağımız biçimde
düşecek dalından (s. 135)

Şiirde sonbaharın gelişiyle birlikte tabiat dinlenmeye çekilmiştir. Ancak tabiat yeniden canlanmaya başladığında bulutlar yine zehirli gazlarla dolacak ve bu kirlilik bölgeden bölgeye kolaylıkla taşınacaktır. İnsanın neden olduğu bu çevresel kirlilik zamanla etkisini artıracak ve insan kendi eliyle kendi sonunu getirecektir. Burada Fişekçi'nin tabiatın insan eliyle tahribatını ne denli gerçekçi bir anlatımla aktardığını, “Dünya” kelimesini büyük harfle yazmasından anlaşılabilir. Bilindiği gibi Türkçe yazım kurallarında dünya kelimesi gezegen adı olarak terim anlamında kullanıldığında büyük harfle başlar. Şiirlerinde genel olarak küçük harf kullanımını tercih eden şairin dünyayı büyük harfle başlatması, tabiatın bilimsel gerçeklikle şiire girdiğine, böylelikle ekoeleştirel söylemin metnin merkezine yerleştiğine işaret eder. Nitekim ekoeleştirede doğa, insan toplumlarının ilişkilerini yansıtan bir araç değil, karmaşık bütünlüğe sahip bir gerçek olarak işlenir (Bulut, 2005). Diğer taraftan şiirde dünyanın meyve olarak nitelendirilmesi, onun insan tüketimine açık olduğunu ve kaynaklarının tükenebilirliğini gösterir. Buna göre Turgay Fişekçi'nin derin ekolojistlerden farklı olarak insan merkezli bir yaklaşımla tabiatı bir tüketim nesnesi olarak gördüğü söylenebilir. Burada esas olan tabiatın şartlarıyla insanın gereksinimlerinin birbirini aşmamasıdır. Yani insan, ihtiyacı fazlasını sömürmek suretiyle tabiata zarar vermeden ondan faydalanabilir.⁶ Bu çerçevede Fişekçi'nin toplumsal ekolojiye daha yakın olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu anlayışa göre çevresel felaketlerin nedeni tabiatın sömürülmesi değil, insanın insanı sömürmesidir. Tabiat zaten kendi kendini yeniden üretebilen bir sistemdir.

İnsanın doğa üzerindeki tahribatı, şairin deyişiyle dünya savaşına benzemektedir. “Son dünya savaşı” adlı şiirinde;

Sığınaklara indirelim kuşları
Ne ciğerlerinin dayanabileceği gökyüzü
Ne içebilecekleri bir yudum su kaldı

Sığınaklara indirelim balıkları
Kurşuni gövdeleri kurşunlanmadan
(...)
Sığınağa indirelim Dünyayı (s. 145)

⁶ Fransa'da bulunan ve şiire de adını veren “Alsace” bölgesi, tam olarak bu türden bir ekolojik mekândır:

Tüm insanlık için düşlediğim yerdin
-Sanayiden uzak
Yalnızca besin üretilen bir ülke (s. 185)

Şiirde bahsedilen mekân, tüketimi azaltmak suretiyle tabiatın korunduğu bir ekosavunma sistemi oluşturur. Ekosavunma, çevrecilerin aşırı tüketime neden olan davranışlarından, alışkanlıklarından, ihtiyaç ve arzularından uzaklaşarak çevreyi daha az tahribata uğratacakları bir hayat tarzı benimsemelerini ifade eder (Toska, 2017: 404).

ifadelerine yer veren şair, tabiatın maruz kaldığı şiddetten kurtulabilmesi için sığınakları çıkış yolu olarak görür. Hayatın temel gereksinimleri olan hava ve suda yaşamın sürdürülemez hale gelmesi yeni bir düzenin kurulmasını zorunlu kılar. Burada sığınak, metaforik olarak bu yeni düzeni karşılar.

Turgay Fişekçi'nin Sait Faik'e ithaf ettiği ve onun "Son Kuşlar" öyküsüne göndermede bulunduğu "Kuşsuzluk" adlı şiirinde insanın doğayı tahribi geniş boyutlarla işlenir. Sait Faik'in 1 Ocak 1952'de *Varlık* dergisinde yayımladığı öyküsünün Türk ekoyazının erken dönem örneği olduğu söylenebilir. Yaşadığı adaya kuşların gelmemesinden bahseden anlatıcı, tabiatın insan eliyle nasıl bozulduğunu örneklerken kuş avcısı Konstantin Efendi'den de bahseder. Burada bireysel avcılıkla doğanın tahrip edilemeyeceğini vurgulayan anlatıcı, tabiatın kişisel menfaatler uğruna nasıl sömürüldüğünü Mühendis Ahmet Bey'in hikâyesiyle özetler.

"Kuşları boğdular, çimenleri söktüler, yollar çamur içinde kaldı.
Dünya değişiyor dostlarım. Günün birinde gökyüzünde, güz mevsiminde artık esmer lekeler göremeyeceksiniz. Günün birinde yol kenarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da göremeyeceksiniz. Bizim için değil ama, çocuklar, sizin için kötü olacak. Biz kuşları ve yeşillikleri çok gördük. Sizin için kötü olacak. Benden hikâyesi" (Abasıyanık, 2010: 13).

Bu ifadelerle tamamlanan öyküyle aynı hassasiyete sahip "Kuşsuzluk" adlı şiirde ekolojik tahribat öykü diline yakın bir detay ve gerçekçilikle işlenir:

Kuşlara da yer kalmadı artık
Geçen yaz bıraktığı köyü bulamıyor leylekler
Asit yağmurları örttü üzerlerini
Kırlangıçlara ne çatı altları kaldı yuva yapacak
Ne ıslatıp biçimlendirecekleri toprak
Şıra içemezler artık
Asma kütükleri kahverengi birer haç
Petrol denizlerinde renkleri değişti martıların
Yalıçapkınları bilirler mi
Avları metal ölüsü bir balık

Kuşlar için evler yapardık oysa
Penceremizde, saçağımızda, bahçemizde
Sesleri alıştığımız bir şeydi
Ne oldu da uzaklaştık kuşlardan
Kuşsuz dünya, biraz da insansızlık değil mi? (s. 165)

Sait Faik'in öyküsünün kaldığı yerden devam eden şiirde ekolojik yıkımın daha geniş boyutlara ulaştığı göze çarpar. Hızlı kentleşme, şehirlerde insanlarla beraber yaşayan kuşların mekânlarını, besinlerini ortadan kaldırır, kalanların da doğasını bozar. Buna göre insanın ürettiği yeni düzen, başka canlılara yaşam hakkı tanımaz. İnsanın sadece kendi menfaatlerini düşünerek inşa ettiği yeni kentler ve yeni değerler, tabiatı geri dönüşü olmayan zararlara yol açar. İnsan çevreyi değiştirdikçe kendi özünü de yavaş yavaş bozmaktadır. Halbuki geleneksel şehir hayatı, insan dışı dünyayı da dikkate alarak kurulur ve tüm canlılar bu düzen içerisinde birbirini tamamlayarak hayatlarını sürdürür. Burada yine şairin şehirleşmeye karşı radikal bir çıkışta olmadığı görülmekte, Bookchin'in kenti "ikinci doğa" olarak yorumlamasının örneğini vermektedir. Bu noktada Fişekçi'nin yine derin ekolojistlerden uzaklaşarak toplumsalcılara yaklaştığı söylenebilir.

Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde ekoeleştirel söylem, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere çoğunlukla mecaza, imgesel söyleme sapmadan doğrudan gerçek karşılıklarıyla işlenir. Diğer taraftan şiirlerdeki ekolojik tartışmalar, zaman zaman çeşitli güncel yahut politik meselelerle de ilişkilendirilerek farklı okumalara imkân sağlar. Bu çerçevede “Umut çiçekleri”nde ekolojik felaketlerle Madımak katliamının birbirini tamamlayarak şiire girdiği görülmektedir:

Bir orman yangını ne demek
Anlıyorum şimdi
Alevlerin önu sıra dağlanarak kaçan canlıyı
(...)
Kentlerde yaşamayı anlıyorum şimdi
Kömür ve mazot dumanlarıyla halsizliği

Tüpgaz ve şofben patlamaları
Grizular
Ozon delinmesi ne demek anlıyorum

Bedreddin, Baba İshak, Mustafa Suphi

Biri yüz karası
Ya hepsi birden ne? (s. 151)

Şiirde doğrudan mezkûr katliamı belirten bir ifade olmasa da bahsi geçen Bruno ve Jeanne D'arc'ın yakılarak katledilmesi, ayrıca adı geçen Bedreddin, Baba İshak ve Mustafa Suphi'nin bir amaç uğruna canlarını feda etmeleri dikkate alındığında hepsinin umut için öldüğü vurgulanmaktadır. Şiirin tarihi de dikkate alındığında umut ve yangın ifadeleriyle 2 Temmuz 1993'te Sivas'ta düzenlenen Pir Sultan Abdal Şenlikleri sırasında meydana gelen ve otuz beş kişinin yanarak vefat ettiği Madımak Oteli yangınına gönderme yapıldığı söylenebilir. Şiir, ilgili hadiseyi merkeze alarak okunduğunda şairin nazarında çevresel felaketlerle mezkûr katliamın aynı etkiyi uyandırdığı ve bu çerçevede her iki felaketin birbirini açıklar pozisyonda işlendiği görülmektedir. Diğer bir deyişle şiirde yangın felaketinden yanarak ya da boğularak etkilenenlerle orman yangınlarında zarar gören yahut kentlerde hava kirliliğinden etkilenenler arasında benzerlik kurulmakta; güncel ve politik açılımları olan hadise çevresel duyarlılıkla bütünleşmektedir. Turgay Fişekçi aynı şiir, hatta aynı dize içerisinde birden fazla meseleyi gündeme getirir. Örneğin “Bir yağünü için içdökümü”nde çocuk işçilerin bağırsık çağırış çalışmaya giderken kentin bulvarlarındaki görüntüsünü çizdiği esnada “Bağırsıkları karışır kentin bulvarlarında/Egzozlarla zehirlenen yaprakların hıştırtısına” (s. 221) ifadeleriyle çocuk işçi problemini ekolojik sorunlarla da ilişkilendirir. Bu çerçevede bir genellemeye gitmek gerekirse Fişekçi'nin hemen hemen her problemi çevresel sorunlarla bağdaştırdığı söylenebilir.

Tabiatın tahribi ve uygulanan ekolojik şiddet, yalnızca insan dışı varlıkları etkilemekle sınırlı kalmaz; sonuçları yine insanı etkiler. Kendisini ekosistemin merkezinde gören ve diğer tüm canlı/cansız varlıkların kendisi için var olduğunu düşünen insan, aslında kendi eliyle kendine zarar vermektedir. “Yitik bahar” adlı şiirde bu durum mevsimlerin dönüşümü üzerinden işlenir:

Hayat, kar altında kalan bahar
Çiçekleri üzerinde ölüyor en bereketli ağaçlar
Üretkenlik dört duvar arasında

Kar yağıyor bahar dallarına
(...)
Hayat, kar altında kalan bahar çiçekleri
Yazın tek tük meyva dallarda
Kim doyacak, kimi doyuracak (s. 201)

Atmosfere salınan sera gazları, ormanlık alanların hızla yok edilmesi ve kaynakların bilinçsizce kullanımı etkisiyle yerkürenin sıcaklığının artması, mevsimlerin döngüsünü etkilemekte, türlerin yaşam kaynağı olan doğa olaylarının zamansal periyodunu aksatmaktadır. Bahar mevsiminde kar yağması, yaza meyvelerini verecek olan ağaçları dondurarak üretimi azaltır. Canlıların besin kaynaklarını etkileyen bu duruma karşı insan, “dört duvar arasında” suni bir üretim faaliyetine girişse de bu üretim tabiat kadar cömert değildir. Dolayısıyla tabii dengenin bozulması, insan eliyle geri döndürülemeyecek sonuçlara neden olur. Doğal döngüdeki bu kırılma ve insanın neden olduğu çevre kirliliği, doğa dışı çevredeki sosyalleşme faaliyetlerine de etki eder:

Gel yüzelim sevdiğim bir çift yunus gibi
Saçımın öpme! Zıvıt bulaşır dudağına
(...)
Bugün sosyal bir insanım sevgilim, nörofren aldım (“Kuşkuluyum yaşadığımdan”, s. 235)

Denizlerin ziftle kaplanması ve deniz canlılarının bundan zarar görmesi, sadece ve sadece insanın sorumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. İnsanın kendini doğadan farklı görmesi ve kendini doğa karşısında konumlaması, çevrenin yok edilmesinin başlıca sebebidir (Bulut, 2005). İnsan, tüm bu dengeyi bozduktan sonra kendi çevresiyle de sağlıklı ilişki kuramayacak seviyeye gelir. Şiirde adı geçen Nörofren, şizofreni tedavisinde kullanılan bir ilaçtır. Buna göre doğası tahrip olmuş, düzeni bozulmuş bu yeni dünyada insanın sosyalleşebilmesi ancak şizofrenik bilinçle mümkün hale gelmiştir. Yani insan yine kendi eliyle kendi felaketini hazırlamıştır. Şairin “Fantom duyular” adlı şiiri bu bağlamda dikkat çekicidir:

Yitirilen her şey dönüp tutsak aldı, kendini yokedeni
Uskumrular gidince birden çok kalmaya başladık odalarda
Şarkıcıların sesleri kirlendi
Denize düşen her kirden
Her kötü şiirle biraz daha düştü hayat
Kıyıya inen yamaçları çizdi iş makinaları
Kendinden kaçan kirazları kaldırdığı tozlarla yakalayarak
Pazarlığa zorlandı, pazarlık edemeyen
Gereksinimlerinden uzaklaştı insanlar
Pazarlama artık her şeyken (s. 198)

İnsanın tabiat üzerine hakimiyet kurup onu tutsak etmesi, aslında kendini kendine mahkûm etmesine neden olur. Doğa tahribata uğradıkça çevredeki hem tabii güzellikler hem de birtakım estetik değerler bozulmaya başlar. Bu süreçte doğal kaynaklara ulaşım onları sömüren insan, tüketeceğinin fazlasını üretmek için suni bir düzen ve suni değerler icat eder. Artık tabiatın tüketilmesi de insanın harcamaları da ihtiyaçlardan kaynaklanmaz; bundan böyle tek gerçek alışveriştir. Bu yeni düzen insanın tabiatı kopmasıyla başlar ve sistem ilerledikçe bu kopuş daha da derinleşir. Ancak bu karşılıklı uzaklaşma her iki tarafın da tahribata uğramasına neden olur.

İnsan teknoloji vasıtasıyla tabiat üzerinde hakimiyetini ilan eder. Doğadan aldıklarıyla alet üreten, ürettiği aletlerle doğaya uyum sağlamaya çalışan ve bu özelliğiyle diğer canlılardan ayrılan insan, bu üretimi ilerleterek tabiatı alt etmeye çabalar. J. Stan Rowe, insanın teknoloji vasıtasıyla doğadan uzaklaştığını, teknolojinin insanla evren arasında yabancılaştırma unsuru olduğunu belirtir (Bulut Sarıkaya, 2012: 116). İnsan, tabiatı örnekleyerek ürettiği makinelerle tabiat üzerindeki sömürsünü hızlandırır. Böylelikle teknoloji insan elinde tabiata doğrultulmuş büyük bir silaha dönüşür:

-Güzel ağaçlara benzeyen insanlar
Serinletmek, dinginleştirmek isteyen dünyayı
Gölgesinde, dallarında güzellikler korumaya çalışan-

Ama insanların baltaları var, motorlu testereleri, iş
makinelere
Ne kadar büyüse de insan-ağaç
koruduğu güzelliklerle ne kadar çoğalsa
Yaşamıyor kıyım-insan.

Yeryüzünde hiçbir güzellik kalmadığında
kime kıyacak kıyım-insan?
Kendine. (s. 146)

“Gelecek tarih” adlı bu şiirin çift yönlü okunması da mümkündür. Şiirin birinci bölümü de dikkate alındığında çevresini aydınlatan, çatışmaları gideren insanlar ağaçlara benzetilirken “kıyım-insan” denilen tip, bunların varlığına müsaade etmemektedir. Diğer taraftan şiir, gerçek anlamıyla ağaç katli üzerinden de okunabilir. Buna göre elindeki teknolojiyle ağaçları katleden insan, tabiata ait tüm güzellikleri yok ettiğinde aslında kendi yaşamsal fonksiyonlarını da ortadan kaldırmış, kendine kıymış olur. Dolayısıyla tabiatın tahribatının yine zarar verene döndüğü vurgulanmış olur.⁷ İnsanın yüklendiği bu kıyıcı rol, modernleşmeyle birlikte ortaya çıkar. Nitekim modernlik öncesi geleneksel yaşamda tabiata zarar vermek yerine ona uyum sağlamak ve katkıda bulunmak esastır. Turgay Fişekçi bu durumu “Tokatlamayın” adlı şiirinde “Doğumlarında diktiğimiz onur ağaçları vardı” (s. 191) dizesinde işler. Bilindiği gibi büyük kentlerin kurulmadığı, teknolojinin hayatı esir almadığı, insanın tabiatla barışık yaşadığı dönemlerde Anadolu’da her çocuk doğduğunda bir de ağaç dikilir. Şiirde bu geleneğe göndermede bulunan

⁷ İnsanın teknoloji vasıtasıyla tabiatı ve dolaylı olarak kendi varlığını tahrip etmesi “Kara kış” adlı şiirde de benzer bir duyarlılıkla gündeme getirilir:

Asma bahçelerde hurma rakıları yok
Ne bir çiçek taraçalarda
Ne bir yudum su
-Uydu fotoğraflarında ağlayan insanlar görülür mü?

Yanık kokuları köreltilmiş burunlarını
Dilleri kurumuş mart kedilerinin.
Şafakla gelen ölüm kuşları
Bırakıyor toprağa tohumlarını.
-Radarlar görür mü yanan badem ağaçlarını? (s. 143)

Fişekçi, geleneksel toplum modelinin kendiliğinden ekolojik bilinçe sahip olduğuna işaret etmektedir. İnsanın diğer canlılar karşısında sorumluluk bilincine sahip olması, kendisini diğer canlılarla özdeşleştirmesi ekolojik bilinç olarak tanımlanır. Kişide bu bilincin gelişmesi aile ve çevresiyle ilişkilidir (Dindar, 2012: 76-78). Şiirde belirtilen doğumda ağaç dikme geleneği, toplumun çocuğa dünyaya geldiği andan itibaren ekolojik bilinç aşladığını göstermektedir.

Ekoeleştirici, tabiatın insan eliyle tahribatını eleştirirken aynı zamanda politik bir tavrı da sürdürür. Özellikle kapitalizmle hesaplaşma halinde olan ekoeleştirici kuram, sadece tüketime odaklı bu düzeni kabullenmez. Öyle ki, ekolojik yıkım insanın sermayeye dayalı düzene geçmesi ile hızlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve politik gelişmeler, küreselleşmeyle beraber çevre kirliliğini de küresel boyuta taşır. Dünyadaki kirliliğin %50'si son otuz beş yılda meydana gelmiştir (Toska, 2017: 16-17). Buna göre ekoeleştiricinin çevre kirliliği bağlamında temel mücadele alanının kapitalizm olduğu söylenebilir. Kapitalizm, kâr odaklı bir sistemdir ve bu amaç için her yolu mubah görür. Enerji sarfiyatının had safhaya ulaşması, çevreye büyük bir tehdit oluşturan nükleer santralleri gerekli kılar; fabrikaların atıkları denizleri, ormanları, havayı zehirler; turizm sektörü tabiatı kazanç kapısı haline getirirken doğada büyük tahribata yol açar; artan konut ihtiyacında tarım arazileri apartman arsalarına dönüşür. Tüm bu çevresel tahribatın arka planında insana kendinden başka hiçbir canlıya, hatta sınıfsal bağlamda kendi türüne bile yaşam hakkı tanıtmayan kapitalist düzen bulunur. Turgay Fişekçi de benimsediği dünya görüşü çerçevesinde bu yeni dünyayla mücadele eder:

Alel'lerim ayakta
Bekliyor, beni de bizi de
Nükleer teyzelerin börtlete börtlete
Büyüsünü kaçırdıkları dünyadan
Silecek, süpürecek tufanı

Ey kitaplarda yazılanlar
"Avrupa'nın üzerinde dolaşan hayalet"
Sar küreyi artık, kurtar
Bu her "marj"ı bozulmuş insanlardan.

Sarılacak yara kalmamış onlarda
Kokmuş, kokular içindeki kangrenli bedenleri
Gömülse toprağı kirletir uslanmazlıkları
Kosmosta bir çöplük ancak yerleri (s. 136)

"Bağışıklık" adlı şiirden alınan bu bölümde şairin dünyanın büyümesini bozmakla suçladığı "nükleer teyzeler" in kâr amaçları için çevresel değerleri hiçe sayan büyük enerji sarfiyatçıları olduğu söylenebilir. Nitekim üretimin temel kaynağı enerjidir ve yeraltı kaynaklarından elde edilen enerji hem masraflı hem de tükenilirdir. Buna karşılık kurulan nükleer santraller ise radyoaktif maddelerin elektrik enerjisine çevrilmesini sağlayan tesislerdir. Büyük güvenlik önlemleri alınsa da bu santrallerden çıkan radyoaktif atıklar insan ve çevre sağlığı açısından büyük risk taşır.⁸ Ancak sermaye sahiplerinin kazanmaktan başka bir endişesi yoktur.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nukleer-santral-nedir-nukleer-enerji-santrali-nasil-kurulur-nukleer-santral-turleri-zararlari-ve-faydalari-41530056> [Erişim tarihi: 25.08. 2020]

Dünyayı yeni bir tufana sürükleyen bu duruma şiirin ikinci bölümünde siyasi bir çözüm üretilir. “Avrupa'nın üzerinde dolaşan hayalet” Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından 21 Şubat 1848'de yayımlanan komünist bildirgesinin ilk cümlesidir (Kıvanç, 1978: 61). Şiirde imdada çağrılan Marksist ideoloji, toplumsal ekolojik söylemin de temelini teşkil eder. Bookchin'e göre insanla doğanın kavgası, insanın insanla kavgasının uzantısıdır. Ekolojik bunalımın arkasındaki nedenler ortadan kaldırılmadıkça ekolojik hareket hiçbir karşılık bulamayacaktır. Yani mesele sadece çevre kirliliği değil, çevrenin hızla yok oluşuna neden olan sömürü sistemidir. Bu durum göz önüne alınmaksızın sürdürülecek çevreci eleştirinin mevcut sömürü düzenine katkı sağlamaktan başka bir işe yarayacağı söylenemez (Bookchin, 1994: 47-48). Görülüyor ki Turgay Fişekçi, ideolojik tutumunu yine çevre sorunları üzerinden ifade etmekte; insanın doğaya verdiği zararın, yani tabiata uygulanan ekolojik şiddetin kaynağını toplum ekseninde, üretim tüketim ilişkilerinde, kâr arayışındaki şirketlerde aramaktadır. Sermaye sahiplerine büyük nefret duyan, onları kâinatta ancak bir çöplüğe layık gören şair, bu yönelimleriyle derin ekoloji anlayışından ayrılarak toplumsal ekolojistlere yaklaşmaktadır.

Eşitleme ve Öğreti Kaynağı Olarak Tabiat

Turgay Fişekçi'nin şiirinde tabiat, aynı zamanda insanlar arası eşitliğin sağlanacağı yegâne mekân olarak işlev görür. Bu anlayış, insan dışı varlıklarla eşitlenmeye doğru gider. Ekoeleştirel kuram, insanın doğa karşısında kendini hâkim güç olarak görmesini tenkit etme fikrine dayanır. Christopher Manes, doğal dünyanın sadece insanlarla değil, hayvan ve bitkilerden oluştuğunu, hatta nehirler ve taşlar gibi varlıkların da birbirleriyle ilişki içerisinde olduğunu belirtir⁹ (Güllü, 2002: 36). Felsefede “animizm”le ifade edilebilecek bu yaklaşım, derin ekolojinin insanın diğer canlılardan üstün olmadığı, tüm canlıların birbiriyle eşit olduğu görüşüyle örtüşür. Hatta insanın ekosistemdeki en etkisiz tür olduğu da söylenebilir. Yine Manes'e göre insan değer yargılarının en aşağı türü olan mantarın nesli tükenecek olsa, bunun biyosfere etkisi feci olur. Homo sapiens yok olduğundaysa yeryüzündeki yaşam formları bunun farkına bile varmayacaktır (Ağın Dönmez, 2012: 280). Bu çerçevede tabiatın insan merkezli değerlendirilmesine karşı çıkan ekoeleştirmenler, doğa-kültür karşıtlığını ortadan kaldırmayı amaçlar. İnsan diğer canlılar ve hatta cansız varlıklarla birlikte ekosistemin hâkimi değil; yalnızca bir parçasıdır. Bu türden yaklaşım, Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde sıklıkla vurgulanır:

Doğanın bir parçası olduğumuzdan belki
Her bahar yeniden başlıyoruz yaşamaya (Bahar koşması, s. 249)

İnsan, tabiatla arasına duvar örüp ona kültür penceresinden baksa da tıpkı diğer canlılar gibi tabiatın sunduğu şartlara uymak zorundadır. Çünkü insanın doğayla ilişkisi yalnızca fiziksel düzeyde değildir; aralarında ruhsal bir bağ olduğu da söylenebilir. Baharın gelişiyile kıştan çıkan tabiatın yeniden canlanması, kış boyunca mevsimsel şartlara ürettikleriyle direnen insana da yeni bir canlılık katar.

⁹ Serpil Opperman, son yıllarda çevreci eleştiri alanında “yeni maddecilik (new materialisms)” adıyla maddenin canlılığını iddiasını savunan, yeni bir düşünce akımının ortaya çıktığından bahseder. Buna göre tüm inorganik maddelerin canlı organizmalar gibi kendilerine özgü yaşamsal titreşimler yaydıkları, etrafındaki diğer canlılar ve organizmalarla paylaştıkları iletişim ağında edimsel bir etkileşim içinde oldukları, insan olmayan tüm varlıklarla birlikte kendilerine has “eyleyici” bir yeteneğe sahip oldukları fikri tartışılmaktadır (2012: 36-37).

Dolayısıyla insanın tabiatın kopuşu aslında mümkün görünmemektedir. Bu durum, insanın kendini diğer canlılardan üstün görmesine de engel teşkil eder. Diğer taraftan Turgay Fişekçi'nin bu yaklaşımı posthümanizmle de ilişkilendirilebilir. Posthümanizm, Aydınlanma çağından itibaren sosyal, kültürel ve politik bağlamda ayrıcalıklı görünen insanın aslında hiçbir üstünlüğe sahip olmadığını savunur (Yazgünoğlu, 2012: 324). Ekosistemin döngüsünde, örneğin yağmurun yağmasını sağlayan olaylar zincirinde insanın hiçbir fonksiyonu olmadığını vurgulayan posthümanizme göre madde ve söylem arasındaki fark, epistemoloji ile ontolojinin ayrı ayrı düşünülmesinden kaynaklanır. Halbuki madde ve söylem birbiriyle etkileşimde olduğu kadar *içten etkimede* bulunarak bilgiyi oluşturur. Örneğin su, yalnızca insana yarar sağladığı için değerli değildir; insan olmasa da su değerlidir (Yılmaz, 2012: 135-136). Tabiatın değerinin insan merkezli ölçülmesine karşı çıkan ve insanla tabiatın eşit değerliliğini savunan posthümanizmin ekoeleştirel çalışmalarına kaynaklık ettiği söylenebilir. Turgay Fişekçi'nin şiirinde de insan, tabiata karşı üstünlüğünden vazgeçip onunla eşitlenerek diyalog kurma noktasına gelir:

Haydi Anadolu'ya geçelim
Toprakta yatıp otlarla konuşalım (Hayat, s. 20)

Fişekçi'nin şiirinde doğa, insanla öyle bütünleşmiştir ki aşk temalı şiirlerde sevgili de tabiatla eş tutulur. Öyle ki sevgili-doğa benzetmesinde alışlageldik şekilde güçsüz unsur olan sevgilinin kuvvetli unsur olan doğaya benzetilip güçlendirilmesi söz konusuysen Fişekçi'de sevgili ile olan ilişki tabiatı betimlemek için araç olarak kullanılır:

Yaklaştım,
Yüzünü avuçlarıma aldığın ilk günkü gibi
Küçücük bir salkım
Unutulmuş yaprakların arasında
Seyrettim uzun uzun bu güz tansığımı
Öyle beslenmiş ki Ege güneşiyle koca bir yaz
Çillenmişti yüz derisi
Ama ağzıma değdiğinde ilk tanesi
İlk öpüştüğümüz an gibi sonsuzlaştı (Ayçiçeği tarlasında, s. 44)

Şair bir başka şiirinde de sevgilinin güzellik unsurlarını hayatın başlangıcı ile ilişkilendirir: “Dünyanın ilk suyudur gözlerin, ilk balığı, ilk kuşu, ilk insanı/Yeryüzünün ilk tatlı suyu, hayatı bugünlere taşıyan” (Gözlerin, 2002, 77). Burada da kurulan benzerlik ilişkisinin de daha çok şiirsel imgelerden çok zihinsel imgelerle kurulduğu¹⁰ görülmektedir. Diğer taraftan ekofeminist kurama göre kadın, üreme özelliğinden dolayı doğaya erkeklerden daha yakın görülür. Aristoteles'e göre erkek üremeye şekil katarken kadın hammadde işlevindedir. Bu durum, insanın doğal kaynakları hammadde olarak kullanıp sömürmesine benzer (Yılmaz, H., 2012: 209). Fişekçi'de kadın-doğa ilişkisi, ekofeminizm bağlamında herhangi bir üreme yahut sömürü ile ilişkilendirilmez. Yani insanın doğaya üstünlüğü olmadığı gibi erkeğin de kadına karşı bir üstünlüğü yoktur. Eşitlenen bu erkek-doğa-kadın

¹⁰ Zihinsel imgelerde esas olan fiziksel algılamının doğrudan zihinde karşılık bulmasıdır. Şiirsel imge ise görüntü, ses ve diğer duyu algılarının anımsanarak şiirde kurgulanmasıdır (Tunç, 2018: 31).

denkleminde tabiatla kurulan bağ erotik bir açılım da kazanır (Asmaların dansı, s. 255).

Turgay Fişekçi'nin şiirinde insanla eşitlenen doğa, aynı zamanda bir öğretici kaynağı olarak işlev görür. Tabiatın uzaklaştıkça kendine yeni suni değerler icat eden ve bu değerlerin karmaşasında tabiatın daha da uzaklaşan insanın doğadan pek çok noktada ders alması mümkündür. Örneğin “Özlem” adlı şiir bu bağlamda dikkat çeker:

Dünya bir top alevken, içindeki yangınları söndüre söndüre
Yer açmış ağaca, kuşa.
Bir anababanın çocuğuna hazırladığı hayat gibi
Hazırlamış toprağı, suyu insana

Haylaz çocuk, kötü çocuk insan,
Keyfini süreceğine bu güzelliğin
Kurtaramadı kendini kötülük düşüncesinden.
Harcadı kendini, harcıyor kendiyse beraber her şeyi. (s. 65)

Görüldüğü gibi doğa, bir aile merhametiyle insana tüm şartları hazırlamışken insan onu sömürerek hem doğanın hem de kendisinin sonunu hazırlar. Tüm bu olan bitene rağmen tabiat, insana yine merhametle yaklaşarak ona mutlu yaşamı öğretmeye çabalar:

Doğa, o inanılmaz canlı,
çocuğunu yola getirip mutlu olmayı öğretecektir
Sıcak toprağın üzerinde serilmiş yatan
karpuzlar, kavunlar gibi uslanıp yaşamayı. (s. 65)

Şiirde insanın tabiatın çocuğu olduğunun vurgulanmasıyla insanın hiyerarşik olarak bir alt sıraya indirildiği söylenebilir. Çocuk hayata karşı acemidir, hata yaparak öğrenir. İnsan da hamisine ihanet etse de tabiat ona merhametle nasıl yaşaması gerektiğini öğretmeye devam eder. İnsan tabiatı bir sömürü nesnesi olarak görmeyip ona saygıyla yaklaştığı, onunla birleştiği takdirde ürettiği suni dünyanın sorunlarından da kurtulacaktır. “Yeni yıl” adlı şiirdeki özne ile elma ağacının bütünleşmesi bu duruma işaret eder:

Zamanlardan uzak
Bir elma ağacıym bu dünyada
Her yıl bir neden bulur çiçeklenirim
Kimi yıl kar sularıyla beslenir köklerim
Kimi erkenden dökülür içimdekiler (s. 104)

Burada şiirin öznesi bir elma ağacıyla kendini özdeşleştirerek modern zaman mefhumundan kurtulur ve tabiatla bütünleşik zamanı yaşamaya başlar. İnsanın tabiatla uyum halinde yaşadığı dönemlerde zamanı belirleyen tabii hadiselerdir ve zaman döngüsel bir yapıdadır. Bu çerçevede doğa, hız odaklı modern zaman anlayışından uzaklaşmak için yine yol gösterici konumundadır. Diğer taraftan şiirin devamındaki “İçimde büyüyen hücre/Ülkemin üzüntüsüdür” dizeleri, zamandan kaçışın sorumluluktan uzaklaşma anlamına gelmediğini ifade eder. Buna göre tabiat bir kaçış yeri olmaktan çıkar; direnme mekânına dönüşür. Şiirin öznesi kendisini ağaçla özdeşleştirirken insanlığını da yitirmez. Tabiatın ona öğrettiği yahut yaşattığı zaman algısı, insani hasletleri yaşayabilmesi ve politik olarak güçlenebilmesi için imkân sağlar.

Turgay Fişekçi'nin şiirinde tabiatın öğreticiliği karşıtlıkları ortadan kaldırma yönünde de işlev görür. Özellikle posthümanizmin temelini teşkil eden ikili karşıtlık eleştirisi, her alandaki ikilikleri teke indirme amacını taşır. Bu çerçevede doğa-kültür ikiliğini ortadan kaldırıp insan merkezliği yıkma amacının yanı sıra ideolojik çatışmaların, ulusal ve uluslararası siyasetteki karşıtlıkların, yeni maddecilik bağlamında canlı ve cansız varlıkların eşitlenmesi söz konusudur. Ekoeleştirisinin üçüncü dalgası olarak kabul edilen posthümanist yaklaşım (Yazgünoğlu, 2012: 324), Turgay Fişekçi'nin şiirinde komşu ülkeler arasındaki uluslararası sınırların kaldırılması, coğrafi ortaklığın kültürel ve politik çatışmaları engellemesine imkân sağlar:

Orası Yunanistan, burası Türkiye
Nedir bu ayrım karpuz kadar denizde
Burda otur, oraya gideme
Burada karpuz, orada karpuzi
Bir yandan kavga et
Dicle kıyısındaki karpuz tarlaları için
Sen de ye, o da yesin
Herkeseye yeter, komşulara da bu karpuz
Ne oluyor böyle? (Karpuz, 118)

Şiirde birbirine hem karada hem de denizde sınır komşusu olan Türkiye ve Yunanistan arasındaki karşıtlığı gidermek adına tabiata ait bir unsur üzerinden çözüm üretilmeye çalışılmaktadır.¹¹ Tabiat; ırk, din, renk, kültür ve düşünce vb. ayrılıklarına bakmaksızın herkese eşit imkân sağlar. Posthümanizm de tabiatın bu türden yaklaşımını örnek alarak insanı tüm canlı ve cansız varlıklarla eşitlemeyi amaçlarken insanlar arasındaki farklılıkları da ortadan kaldırmaya çabalar. Bu çerçevede ekoeleştirel kuramın sadece ekosistemin korunması sınırlılığında kalmadığı, politik açılımlar da yüklediği görülmektedir. Buna göre tabiat, insanlara kaynak sunmanın haricinde bir yaşam modeli de öğretmektedir.

Kente Karşı Tabiat

“Nüfusu belirli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfusundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşim alanı” (Demir, Acar, 2012) ifadeleriyle tanımlanabilen kent, modern toplum düzeninin mekânı olarak işlev görür. Başlangıçta insanların temel ihtiyaçlarına göre, tabiatla uyum halinde ve sürecin gerektirdiği özelliklerle kurulan kentler, Sanayi Devrimi sonrasında daha çok tabiat kaynaklarının sınırsız ve sorumsuzca işlendiği toplu üretim/tüketim mekânlarına dönüşmüştür. Kapitalist değerler etrafında kurulan modern kentlerde yaşam koşulları ve tabiatla kurulan ilişki sadece üretim-tüketim dengesi ve pazar arayışları üzerinden belirlenir. Modern kentler, kendi kendine yeten ve dayanışma içinde sürdürülen geleneksel organik toplum yapısını bireylerin uzmanlık alanlarına göre iş bölümü yaptıkları, farklı kültürlerden gelen insanların kentin koşullarında tekdüzeleştikleri, zamanın, mekânın ve toplumsal değerlerin araçsallaştığı mekanik toplum yapısına dönüştürür. Buna göre, özellikle 20. yüzyıla gelindiğinde kentler, önceki dönemlerden farklı olarak iletişimsizliğin, yalnızlığın, yabancılığın merkezi olmanın yanı sıra tabiata hâkim olmanın, onu değersizleştirmenin de mekânı olur. Modernite, insanın tabiatla mücadelesini kazandığını düşündüğü sürecin adı olarak

¹¹ Turgay Fişekçi'nin “Komşuluk” adlı şiirinde de aynı yönde göndermeler vardır.

okunabilir; bu çerçevede modern kentlerin kuruluşu/kurgulanışı da aynı döneme tekabül eder. İnsan, fitraten diğer canlılardan farklı olarak tabiata uyum sağlayamasa da alet kullanma ve üretme becerisiyle tabiatla uyumlu şekilde yaşamayı sürdürür. Modernlik öncesinde insanoğlu tabiatla arasına bir sınır koyarak kendi kültürünü üretir, ancak bu kültür tabiatla çelişmeyen, ona eklenen bir yapı arz eder. Geleneksel yöntemlerden farklı olarak daha hızlı ve fazla üretime imkân sağlayan makine ve buharın icadı ile tabiatı sınırsız hammadde kaynağı olarak gören modern insan, nüfus olarak üretimin gerçekleştiği bölgelerde yoğunlaşarak çevresel şartlardan bağımsız bir şekilde yeni bir yerleşim kültürü benimser. Bunun neticesindeyse nüfusun arttığı bölgelerde ormanlar yerleşim alanı açmak için yok edilir, fabrikaların atıkları su kaynaklarına karışır, atmosferde zehirli gazlar artar, canlı türleri azalır; özetle ekosistemde telafisi mümkün olmayan tahribat meydana gelir. Modern kentlerin tabiat üzerindeki bu etkisi, Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde de ekoeleştirel bağlamda sıklıkla işlenir. Şair 1989 tarihli “Yeni türkü” adlı şiirde;

Toprak sürer
Dünya kokusuna döner
Tohum serper
Sevişmenin tadı yayılır
Renkler değişir
Orak biçerdik (s. 206)

dizeleriyle kentleşme öncesi tabiatla iç içe sürdürülen hayatı özlemle hatırlar. Şiirdeki orak ifadesi siyasi bir sembol olarak da değerlendirilebilir; tabiatla bütünleşik şekilde sürdürülen modernite öncesi hayatın insan emeğine verdiği değeri ifade eder. Nitekim şiirin ikinci bölümünde “Hepsini bıraktık makinelere/Orağın ıslığı senfoni oldu/Bıçkıcılar dansçı./Önce salonlarda birkaç yüz kişiye/Şimdi yatak odalarında/sokakta müzik” dizelerinde görüldüğü gibi makineleşmeyle birlikte emeğin temsili orak, politik duruş ve duyuş bağlamındaki etkisini yitirir; popüler bir eyleme dönüşür. Görülüyor ki Turgay Fişekçi'nin ekolojik dönüşüme tepkisi, siyasi bir söylem özelliği de kazanır. Makine, modernleşme sürecindeki toplumlarda başlangıçta pek çok yönden yeni imkânlar sağlamasına karşın insanı doğa(sın)dan da uzaklaştırmıştır:

Dünyayı sevmenin sonsuz olanaklılığını
Verdi teknoloji, dünyayı aldı.
Müze parklarda kaldı ağaçlar
Çimlere basmak, yuvarlanmak,
Elde, vazoda, yakada çiçek,
Dalda meyve
Gökte kuş
Makineler öncesi tarihi.
Her şeyi kazanırken
Yitirdik her şeyi. (Yeni türkü, 206)

Turgay Fişekçi'nin de vurguladığı üzere teknik alanda yaşanan gelişmeler ile tabiatın düzeni birbiri ile çatışma içerisindedir. Nitekim teknoloji -bir baykuşun uçuş hareketlerinden yola çıkılarak uçak teknolojisinin geliştirilmesinde olduğu gibi- her ne kadar tabiatı taklit ederek ilerleme sağlasa da üretim sürecinde ve sonrasında sunduğu yaşam koşullarında doğaya aykırı ve suni bir düzen inşa eder. Ağaçları müze parklara yerleştiren bu düzenin merkezi de modern kentlerdir. Dolayısıyla kentleşmeyle birlikte gelişen teknik imkânlarla tabiat denetim altına alınırken doğal olan her şey teker teker yitirilir. Aşırı şehirleşme, insanların çevre üzerindeki

baskısını arttırır. Böylece hem kaynaklar sömürülür hem de kirlilik artar (Toska, 2017: 437). Sonuçta insan tabiata hâkim olduğunda ortada da tabii olan bir şey kalmaz. Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde modern kent, tabiatla karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirilir ve şiirin erken dönemine ait bu tür dizelerde şairin derin ekolojistlere yaklaştığı söylenebilir:

Yeşillik diye yalnız mezarlıkların kaldığı bir kent olmakta dünyamız
Kel bir baştaki zavallı tüyler gibi tek tek serviler
Irmak kıyılarında binalar dikili eski ağaçların yerinde
Bahar gelince çatılarına çıkacağız herhal pikniğe (Bahar gelince anımsananlar, s. 228)

Kentleşme sürecinde yerleşim alanlarını genişletmek için ormanlık alanların yok edilmesi, kentleri beton yığınlarına dönüştürür. Böylece kentler, yeşilini kaybederek kahverengi ve gri ağırlıklı bir görünüme geçer. Şiirde kentin yeşillik alanlarının mezarlıklarla sınırlı kalması, sembolik bir değer taşıyor; tabii düzenin geri dönülmez şekilde ortadan kaldırıldığına işaret eder. Doğaya ait tüm mekânlar binalarla doldurulduğundan kent içerisinde tabiatla buluşmak imkânsız hale gelir. “Bahar gelince anımsananlar”la aynı tarihe ait “Tutsak” adlı şiirde de kentin tabiatla karşıtlığı: “Tutsak olduk asfalt-beton ordulara/Motorlar, dinmeyen makineli tüfek sesleri/Petrol ve elektrik sardı dört yanımızı/Sırtüstü yatarken, çalışırken, gündüz ve gece/Tende kara bir tad/Tutsak olduk bu seslere” dizeleriyle ifade bulur. Şiirde kent ifadesi geçerse de arka arkaya sıralanan unsurların tamamı kentleşmeyle birlikte hayata girmiştir. Buna göre kent, sakinlerine her ne kadar sınırsız bir özgürlük alanı vaat etse de aslında tabiatın uzaklaşarak suni bir şekilde kurgulandığından kişiyi tutsak eder. Asfalt, beton, elektrik gibi teknik gelişmeler tabiatla başa çıkmanın göstergesidir; ancak bu teknik imkânlar insanın tabiatla ilişkisini bozduğu kadar insanın kendi doğasına da zarar verir. Kentli birey, tüm bu kuşatılmışlıkla tabiata yabancılaşır:

Siz İstanbullular
Ne kadar uzaksınız hayattan!
Sevemezsiniz akvaryumdaki bir balığı bile
Tüketirsiniz ancak
Çevre yollarında, cep telefonu tuşlarında
Çatal ve bıçağı seversiniz, sigorta poliçelerini
2000 cc. motoru
Plastik bir oyuncaktır insan eti
İstanbul bir "hayal şehir"
Düşlerinizin bile yetişemeyeceği (İstanbul'un uzaklıkları, s. 124-125)

Modern kent/metropol insanı yapay olana ve tüketmeye öyle alışmıştır ki suni bir yapı içerisinde yaşayan süs balıklarına dahi ilgi göstermemektedir. Tabiatın uzaklaşan yeni yaşamın yeni değerleri vardır; kentli birey bu değerler dünyasında kaybolmuş, çevresel duyarlılığını yitirmiş, etrafındaki her şey gibi kendisi de “plastik”leşmiştir. Şiirdeki “cep telefonu” vurgusunun tarih itibarıyla (1998) erken bir uyarı/öngörü olduğu söylenebilir. Turgay Fişekçi'nin tanımladığı kentli insan, Marks'ın yabancılaşma kuramı ile ilişkilendirilebilir. “Marks'a göre yabancılaşma, insanın yetenek, ilişki ve eylemlerinin bizzat kendi etkinliği aracılığıyla kendisinden bağımsız bir biçim alması ve insanın kendi etkinliğinin kendisine, diğer insanlara ve kendi doğasına yabancı bir hale gelmesi sürecini ifade eder” (Yılmaz, 2008: 1315). Buna göre şiirde İstanbullu şeklinde işaret edilen kentli birey, tabiatından ve değerlerinden uzaklaşarak kendi hakimiyetini kaybedip başkaları tarafından kolaylıkla yönetilebilir bir aygıt dönüşürken kentin karmaşasında bu durumun

farkına dahi varamaz. Şiirde de belirtilen yeni iletişim, ulaşım, yeme içme alışkanlıklarına sahip modern insan, büyüü bozulmuş bir dünyada doğal ve toplumsal anlamda çevreden olabildiğince uzaklaşarak hem kendine hem topluma hem de doğaya yabancılaşır. Kent, her ne kadar insan tarafından kurulmuş bir yapı olsa da insanın kendisinin ayak uydurmak zorunda kaldığı mekâna dönüşür. Yani insanın ekonomik, kültürel ve sosyal gayelerle kendi kurduğu bir yapıya kendisini mahkûm ettiği söylenebilir. Benzer türden bir yabancılaşma örneği 1989 tarihli “Güz balosu” adlı şiirde de işlenir:

Bir han odasında işim, dosyalar hazırlarım
Belki yıllar geçecek bilmeden bir ekmeğin nasıl yapıldığını
Dalında da böyle terk edilmiş ve yaşlı mı meyvalar
Hiç kokmaz mı tenleri artık canlılığını yitirmiş gibi
Dünyaya ait hiçbir şeyi çekmeyen yalnız benim bedenim mi
(...)
Bir komşu armağanıydı
III. Selim'in ağaçlarından toplayıp pasta yaptığımız kızılçık (s. 193-194)

Burada da yine kent özelinde doğrudan bir eleştiri görülmesi de bir odaya kapanıp çalışan, yiyip içtiği şeylerin kaynağından haberdar olmayan, tabiatın uzaklaşan kişinin kentli bireyi temsil ettiği söylenebilir. Kendi özünden uzaklaşmış bireyin tabiat üzerindeki tahakkümü, ekolojik varlıkların da dengesini bozmasına neden olur; meyvelerin canlılığını yitirmişçesine kokularını kaybetmeleri, insanın tabiata müdahalesine işaret eder. Bu çerçevede insanın bozulması ile tabiatın dönüşümü arasında karşılıklı etkileşimden söz etmek mümkündür. Diğer taraftan şiirde bahsi geçen III. Selim'den kalan ağaçlar, tabiatın kendine ait düzenini insan bozgunundan uzaklaştığında sürdürebildiğini gösterir. Öyle ki insan müdahalesine maruz kalmayan ağaçlar, nesiller boyunca üretime devam eder ve nesiller arasında bağ kurulmasına imkân sağlar. Bu çerçevede tabii unsurlar korunduğu sürece kırsal yerine kentte yaşamak da idealize edilebilir. Nitekim “İstanbul'un uzaklıkları” adlı şiirde de itiraz edilen şehir değil, onun ve sakinlerinin tabiatın uzaklaşmalarıdır. Bu noktada Fişekçi'nin kent ile tabiat arasında bir orta yol arayışında olması da dikkat çeker; onun bu arayışı “kentsel ekoloji” tanımlamasıyla ilişkilendirilebilir. Kentsel ekoloji, şehir doğasının oluşumunda etkili olan insanın, içinde bulunduğu doğadan ayrı bir varlık olmadığını savunur. Doğa yalnızca kırsal ve bozulmamış doğal çevre değildir. İnsan ve doğa ayrımı, kent doğası kavramıyla bütünleşir (Göçmen, 2017: 61). Turgay Fişekçi “Küçük kız” adlı şiirinde “Toprağa istekle bağhyım” (s. 232) dese de tabiat-kent karşıtlığında kırsala kaçmayı, doğaya sığınmayı amaçlamaz; kentleşmenin tabiat üzerindeki tahribatını politik bir tavır takınarak eleştirir. Dolayısıyla Fişekçi'nin şiirlerinde tabiata dair sorunlara romantik ve pastoral duyarlılıktan ayrılarak¹² ekoeleştirel hassasiyetlerle yaklaştığı görülür. Denilebilir ki Turgay Fişekçi kentli bir şairdir ve o kente daha çok Murray Bookchin'in bahsettiği düzlemde “ikinci doğa” olarak kıymet verir. Bookchin *Kentsiz Kentleşme* adlı kitabında ekolojik düşüncenin modern insanlık durumunu kucaklayabilmesi için toplumsal ekolojiye ihtiyaç olduğunu belirtir (1999: 10). Ona göre kent, en gelişmiş durumuyla etik bir insan birliği, ahlaki ve aynı zamanda sosyo-ekonomik bir topluluğu ifade eder. “İkinci doğa” olarak kent, “sakinlerinin doğayla uyum içerisinde

¹² Edebiyat tarihinde doğayla ilk olarak çevreci hareket ilgilenmez. Pastoral gelenek ve romantikler, kültürlü şehirlilerin basit dersler aramak için geri döndükleri yeşil bir dünya ortaya koyarlar. Bu, insan merkezci bir yaklaşımdır ve çevreci eleştirmenler en çok bu türden yaklaşımlara karşı çıkarlar (Karahan, 2002: 30).

yaşadığı, insanın öz bilincini keskinleştiren kurumlar yarattığı, akılcılığı koruduğu, seküler bir kültür yarattığı, bireyselliği geliştirdiği ve kurumsal özgürlük şekilleri yarattığı, benzeri görülmemiş derecede insani, etik ve ekolojik bir yerleşim yeri” olarak da değerlendirilebilir (1999: 15). Görülüyor ki Bookchin’in idealize ettiği toplumsal ekolojide kent, kırsal karşısında konumlandırmamakla beraber insanın değer kazandığı bir mekân olarak işlev görür. Kenti bir eko-topluluk ve birinci doğanın uzantısı olarak gören Bookchin, doğal bir şekilde gelişmeyen kentleşmeye karşı çıkar. Buna göre kentler doğaya yarar sağlarken kentleşme kente ve tabiata zarar verir. Çünkü kentleşme kapitalizmin aracı olarak ikinci doğanın temelini oluşturan kenti yok eder (Satır Reyhan, 2018: 336-337). Turgay Fişekçi’nin şiirlerinde de kentten ziyade kapitalistleşme sürecini ifade eden kentleşmeye karşı çıktığı görülür. O, “Yeni türkü” şiirinde makineleşmeyi, “İstanbul’un uzaklıkları”nda kentli bireyin yapaylığını, “Bahar gelince anımsananlar”da şehrin yeşil alanlarının yok edilmesini, “Tutsak”ta şehrin betonlaşmasını ve gürültüsünü eleştirirken toplumsal ekolojiye yakın durur.

Turgay Fişekçi’nin şiirlerinde kentleşme-tabiat karşıtlığı modern mimari eleştirisi bağlamında da gündeme gelir. İnsanın barınma zaruretinin bir ürünü olarak ev, aynı zamanda ailenin yaşama çevresi ve organize olmuş toplum ilişkilerinin merkezidir. Tarihte öncelikle savunma ihtiyacını üzerine kurulan ev düzeni, iktisadi faaliyetlerin artmasıyla birlikte şehirlerin temelini oluşturur (Cansever, 2010: 17-18). Şehir kültürünün yaygınlaşması ile evin gündelik ihtiyaçtan estetik nesneye dönüşümü neticesinde mimarlık faaliyetlerini ortaya çıkar. Mimarlık sadece bina kurma işi değil, tarihsel ve kültürel bağlamda kentlerin kimliğini oluşturur. Kent, ne tek başına bir yapılar sistemi ne de sadece insani/toplumsal hayatın akışıdır. Her iki unsurun birbirine karıştığı kentlerin (Alver, 2019: 12) estetik, sosyolojik ve kültürel yansımaları, mimari özelliklerinde görünürlük kazanır. Modern hayat tarzının yaygınlaşmasından evvel geleneksel şehirlerdeki yapılar daha çok geçici malzemelerle inşa edilirken dini ve içtimai vazife gören çarşı, hamam, camii gibi yapılarda kalıcı malzemeler kullanılır. Bunda şehir halkının kendisini dünyada kalıcı görmediği inancı etkili olduğu kadar aile yapılarının da sürekli genişlemesi belirleyicidir (Cansever, 2010: 19). Şehrin diğer ortak kullanım alanlarında kalıcı malzeme kullanmak ise medeniyet bilinci ile ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan geleneksel yapılarda kullanılan malzemelerin bulunduğu bölgenin çevresel şartlarına uygun seçildiği ve yapıların da yine bu şartlara göre tasarlandığı bilinmektedir. Modern kentlere nazaran nüfus yoğunluğu fazla olmayan geleneksel şehirlerde yapı için gerekli malzemeler doğadan temin edilirken ekolojik dengeye zarar gelmez. Ayrıca bu doğal malzemeler insan sağlığı için de en uygun olanıdır. Geleneksel şehir kültürünün modern kentleşmeye dönüşmesi mimari yapıların da değişimine neden olur. Kentlerin hızla büyümesi barınma ihtiyacını artırır ve öncelikle yatay mimari yerini dikeye bırakır. Nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşması yeşil alanların zamanla binalarla dolmasına neden olur ve ekonomik gerekçeler dolayısıyla insanlar kendi meskenlerini inşa etmez. Daha ekonomik olması dolayısıyla tek tip yapılardan oluşan kooperatifler tercih edilirken bankalar ve finans kuruluşları da bu yapıları destekler (Kayserili ve Kocaman, 2014: 256). Bu süreçte kent estetiğinden sorumlu olan mimarlar yerlerini daha çok müteahhitlere bırakırken ortaya çıkan beton yığını ve tek tip yapılar hem ekolojik dengeye hem de insan sağlığına zarar verir. Artık kent estetiğinin belirleyicisi kültür ve medeniyet bilinci değil, sadece ekonomidir. Turgay Fişekçi’nin şiirlerindeki ideal ev modeli, daha çok ekosistemle uyum içerisindeki geleneksel şehir anlayışını yansıtır:

Ege evleri ne insanı içine kapar
 Ne dünyayı dışarda bırakır
 Kalın duvarlardan çam kokusu
 Güneş ışığı sızar (Ege yolculuğu, s. 116)

Modern kentlerde betonarme binalar tabiat olaylarından korunma amaçlı malzemelerle inşa edilir; havanın sıcaklığı ve soğukluğu mevsime göre değişse de bu tür evlerde sıcaklık aynıdır. Bu durum başlangıçta insanın menfaatine görünürken tabiatla bu denli korunan insan, zamanla ona duyarsızlaşır ve yabancılaşır. Şairin idealize ettiği evse tabiatla insan arasındaki keskin sınırı yumuşatma amaçlıdır. Tabii malzemelerle inşa edilen Ege evleri, söz konusu yabancılaşmaya engel olur ve ekolojik duyarlılığın sürekliliğini sağlar. Turgay Fişekçi, “Yapı” adlı şiirinde de “Benim geçmişim küçük bir bağ evinin çevresidir/Ev'in değil, Bağ'ın önemli olduğu günlerden” (s. 103) dizeleriyle kırsal düzendeki ev algısına işaret eder. Buna göre daha çok tarımla uğraşılan bölgelerde inşa edilen bağ evleri, şehirdeki yapılar gibi estetik ve kültürel işlev yüklenmez, daha çok gündelik ihtiyacı gidermek için araç konumundadır. Buna göre kırsalda bağın fonksiyonu evinkine üstündür; belirleyici olan tabiatır. Aynı şiirin devamındaki “Derken İstanbul/Erguvan, göz rengimi değiştiren ışık” dizelerinde şehirle birlikte estetik ve medeniyet anlayışı ortaya çıkar. Daha önce de belirtildiği gibi Turgay Fişekçi kent karşısına kırsalı alternatif görmez; çünkü kentler insanın beşerî vasıflarını açığa çıkaran mekânlardır. Buna göre kentsel ekoloji, tabiatla uyum içerisinde inşa edilen kentleri savunurken bilinçsizce yürütülen kentleşmeye karşı çıkar. Nitekim şiirde İstanbul’la karşılaşan kişinin/şairin ilk olarak erguvanlarla karşılaşması, idealize edilen kent yapısına dair fikir verir. Diğer taraftan kentleşme, bu ideal yapıyı kaosa çevirir:

Bu konutları kim yapıyor böyle!
 Nerden öğrenmiş bu insanlar böyle evler yapmayı
 Kim planlıyor bu evleri, kim onaylıyor
 Böyle araba kullanmayı kimden öğreniyor bu insanlar
 Ayağında çorabı var mı insanların! (Yönetim planı, s. 114)

Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde mekânın karmaşası arttıkça şiirin sesi de sertleşir. “Ege yolculuğu”ndaki naif ses burada yerini yüksek sesli itiraza bırakır. Modern kentin konutları, tıpkı modernitenin sunduğu yaşam modelinde olduğu gibi içine kapalıdır, kendisi için vardır. Birbiriyle alakası olmayan apartman ve gökdelenlerle doldurulmuş kentin bu görünümü, insanların gündelik faaliyetlerini ve davranış biçimlerini de etkiler. Ayrıca ekonomik gerekçelerle inşa edilen kentlerdeki bu kaos ortamı, burada yaşayan insanların ekonomik gereksinimlerini de görünürden kaldırır. Yani tüm bu karmaşık yapı içerisinde kentin varlık sebebi ve en temel ihtiyacı olan geçinme sıkıntısı görünmez olur; kent görece bir eşitlik sunar. Bu çerçevede Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde kentleşme, ekolojik sisteme aykırı olmasının yanı sıra modernite, bireyleşme, ekonomik dengesizlik ve estetik uyumsuzluk bağlamında eleştirilir. “Babamın çamları” adlı şiir, evin dönüşümü bağlamında kentleşme serüveninin özetini verir. Çocukluk günlerinin huzuruyla başlayan şiirde ev tabiatla bütünleşmiş bir şekilde bahçe içindedir; önünde “çiçek bahçesi”, arkasında “sebzelik” olan bu ev “her odasında farklı kuşaklar”la geleneksel geniş aile yapısını barındırır. Şiirin ikinci bölümünde ev satılır; bununla beraber huzur, aidiyet, beraberlik de ortadan kalkar. Zaman ve mekânın değişimiyle parçalanmış aile yapısı başka başka evlere dağılır. Mahalleler apartmanlarla dolar, çocukluktaki geniş bahçe bu apartmanların arasına sıkışıp kalır. Görülüyor ki

kentleşme, geçmişi ortadan kaldırarak kendine göre yeni bir düzen kurar. Şiirin sonunda ise tüm bu dönüşüme tabiata ait unsurlarla karşılık verilir:

Yalnız iki çam ağacı iki köşede
Babamın kırk yıl önce diktiği.
Zor tanırdım bunca yıldan sonra
O iki ağaç orada olmasa (Babamın çamları, s. 16)

Şiirde bahsi geçen mahallede her şey değişse de bahçedeki iki ağaç geçmişin izini yüklenir ve her şeye rağmen sürekliliği sağlar. Daha önce “Güz balosu” adlı şiirde de görüldüğü gibi bahçedeki ağaçların nesiller arası bağlantıyı sürdürdüğü görülmektedir. Turgay Fişekçi modernleşmenin mekân ve insan üzerindeki tesirini eleştirirken çözüm yolu olarak tabiata işaret eder. Çünkü onun şiirlerinde tabiat, dışarıdan müdahale olmadığında değişmeyen, geçmişi muhafaza eden ve kuşaklar arası iletişimi sağlayan yegâne unsur olarak değer görür. Bu çerçevede Fişekçi’nin şiirlerinde ekoeleştirel söylemin kentleşme, bireyleşme ve modernleşmeye bir alternatif üretmek işlevini yüklediği söylenebilir.¹³

SONUÇ

Turgay Fişekçi’nin 1976-2006 arasında yayımladığı sekiz şiir kitabını ekoeleştirel bir dikkatle inceleyen bu çalışmada, şairin başlangıcından itibaren insan-tabiat ilişkisini şiirin merkezine aldığı görülmüştür. O, şiirlerinde tabiatı pastoral ve romantik duyarlılıklarla bir kaçış/sığınma yeri olarak görmemiş ve doğanın tüm gerçeklerini şiirinde işlemiştir. Marksist dünya görüşünü benimseyen ve ilk üç kitabını 1980 İhtilali gölgesinde yayımlayan Fişekçi, dönemin ideolojiler karşısındaki yaklaşımını dikkate alarak şiirlerinde siyasi söyleme yer vermemiş; ancak söz konusu tepkilerini tabiat üzerinden gündemde tutmayı da ihmal etmemiştir. Diğer taraftan şair, tabiatın tahribini çeşitli boyutlarıyla şiirine taşıırken anlatımcı bir üslup benimseyerek imgesel derinliği tercih etmemiş, böylece kapitalizmin doğa üzerindeki tahribini açık bir dille eleştirmiştir. İnsanın tabiatı sömürsüne karşı duran, çevre felaketlerine duyarlı olan ve kaynakların korunmasını savunan şairin şiirinde farklı ekolojik yönelimleri benimsediği söylenebilir. Onun, özellikle Sait Faik’in “Son Kuşlar” öyküsüne gönderme yaparken Türk ekoyazının da farkında olduğu, bu çerçevede bir edebi söylemin yaygınlaşmasını amaçladığı da görülmektedir.

Turgay Fişekçi’nin içerdiği temalar itibariyle zengin bir şiir dünyası olduğu söylenebilir. Çocukluğa ve geçmişe özlem, kadın, siyaset, sosyal duyarlılık, kentleşme, mimari, Marksizm, çevresel felaketler, gelecek endişesi, uluslararası problemler gibi geniş içerikli temaları sıklıkla tabiatla ilişkilendiren şair, tabiatın

¹³ Turgay Fişekçi 1994 tarihli *Dip Sevgi* adlı kitabına “Kent Yazıları” başlıklı bir bölüm açar ve burada Avrupa kentlerinin, bilhassa Fransa’nın görünümünü konu edinir. Paris, Cannes, Grasse, Digne gibi şehirlerin binalarıyla, sokaklarıyla, bahçeleriyle, bulvarlarıyla ve tabiatıyla tasvir edildiği bölümde Türkiye ile karşılaştırmalar yapılır. Burada dikkat çeken husus, Fişekçi’nin ekolojik hassasiyetlerindeki farklılaşmadır. Söz konusu Avrupa kentlerinin ekosisteme hiçbir zararı yokmuş gibi anlatılması, tabiat güzelliklerinin vurgulanması şairin diğer şiirlerindeki ekolojik hassasiyetine aykırı görünmektedir. Nitekim ekosistemin özellikle Avrupa merkezli faaliyetlerle tahrip olduğu bilinmektedir. Şair her ne kadar toplumsal ekoloji bağlamında kentten ziyade kentleşmeye eleştirel yaklaşırsa da Avrupa kentleri söz konusu olduğunda birtakım gerçekleri görmezden gelmesi diğer şiirlerindeki ekoeleştirel söylemiyle çelişmektedir.

uzaklaşarak kurulan hayatı hastalık olarak niteler ve tabiatı aynı zamanda modern medeniyet anlayışıyla, zaman, mekân ve insan tasavvuruyla mücadele etmenin yolu olarak görür. Onun şiirlerinde tabiat posthümanist söylemle de birleşerek eşitlenme, karşıtlıkları yok etme ve insanlara öğreti kaynağı olma özellikleri yüklenir. İnsanı, tabiat üzerinde tahakküm kurmadığında ekosistemdeki en etkisiz varlık olarak kabul eden bu yaklaşım, insanı doğanın bir parçası sayar. Bu bağlamda şairin derin ekolojistlere yaklaştığı söylenebilir.

Turgay Fişekçi'nin şiirlerinde tabiat, kentle kurduğu karşıtlık çerçevesinde de gündeme gelir. Modern hayatın mekânı olan kentlerde hem konut gereksinimini hem de burada yaşayanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla doğa tahrip edilir. Şiirlerde, bu kalabalık mekânda yaşanan çevre kirliliği, yeşil alanların yerini betonarme binalara bırakışı ve kentin sunduğu suni hayat eleştirilirken aynı zamanda kentin insanın kendine ve çevreye yabancılaşması bağlamında Marksist görüş de gündeme getirilir. Diğer taraftan Fişekçi'nin şiirlerinde kent, beşerî faaliyetlerin açığa çıktığı, insanın kimlik kazandığı mekân olarak da işlev görür. Dolayısıyla şairin kentten ziyade kentleşmeyi tenkit ettiği söylenebilir ki bu noktada Fişekçi'nin Murray Bookchin'in savunduğu toplumsal ekoloji anlayışına yaklaştığı söylenebilir.

Turgay Fişekçi, derin ekoloji, toplumsal ekoloji gibi birbirine karşıt ekolojik yönelimleri eklektik bir yaklaşımla şiirlerinde bir arada işlemiş, anlatımcı özelliği ön planda olan bu şiirlerde şair; insana, topluma, kültüre, siyasete dair meseleleri tabiatla ilişkilendirerek alternatif çözüm yolları üretmeyi amaçlamıştır. Bazı şiirlerde bütündeki söylemin aksine örneklere rast gelirse de şairin Türk ekoyazınının gelişip yaygınlaşmasında etkili bir rol oynadığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık, Sait Faik (2010). *Son Kuşlar*, İstanbul: YKY.
- Ağın Dönmez, Başak (2012). “Ekoeleştiri ve Hayvan Çalışmaları: *Avatar, Madagaskar ve Madagaskar 2: Afrika'ya Kaçış* Filmlerinde Doğa ve Hayvan”, *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 273-322.
- Akarsu, Bedia (1994). “İnsan ve Çevre”, *Cogito*, Sayı 2, Güz, İstanbul: YKY, s. 29-36.
- Altınkaynak, Hikmet (2017). *Türk Edebiyatında Yazarlar ve Şairler Sözlüğü*, İstanbul: Can Yayınları.
- Alver, Köksal, (2019). “Kent İmgesi”, *Kent Sosyolojisi*, ed. Köksal Alver, Konya: Çizgi Kitabevi, s. 11-36.
- Asiltürk, Baki (2006). *1980 Kuşağı Şiirinin Poetikası*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Atakay, Kemal (2011). “Turgay Fişekçi'nin Şiiri”, *Varlık*, Sayı 1129, Ekim, s. 36-44.
- Ayaz, Hüseyin (2014). “Çevreci Eleştiri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 3/1.
- Bookchin, Murray (1999). *Kentsiz Kentleşme*, Çev. Burak Özyalçın, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bookchin, Murray, *Özgürlüğün Ekolojisi*, Çev.Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Bulut, Dilek (2005). “Çevre ve Edebiyat: Yeni Bir Yazın Kuramı Olarak Ekoeleştirir”, *Littera, Edebiyat Yazıları* C. 17, Aralık. http://www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/17_cilt/dilek.htm. Erişim tarihi: 20.08.2020.
- Cansever, Turgut (2010). *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çuçen, Abdülkadir (2011). “Derin Ekoloji”, <https://silo.tips/download/derin-ekoloji-prof-dr-abdulkadir-en-uluda-niversitesi-fen-edebiyat-fakltesi-fels>. Erişim tarihi: 12.08.2020.
- Demir, Ömer, Acar, Mustafa (2012). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Dindar, Gülşah (2012), “Derin Ekoloji Hareketi ve Ekoeleştirir: Bir Garip Şair Orhan Veli”, *Ekoeleştirir, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 59-92.
- Ergin, Meliz, Dolcerocca, Özen Nergis (2016). “Edebiyata Ekoeleştirir Yaklaşımlar: Ekoşiir ve Elif Sofya”, *SEFAD*, 36, s. 297-314.
- Fişekçi, Turgay (2006). *İnsan üstüne sorular-yanıtlar toplu şiirler, 1976-2006*, İstanbul: 2006 Yayınevi.
- Göçmen, Gülşah (2017). “Kentsel Ekoeleştirir: Doğa’dan Kentdoğa’ya Ekolojik Bir Yolculuk”, *Doğu Batı*, S. 83, Kasım, Aralık, Ocak, s. 53-66.
- Güllü, Gül (2002). “Çevresel Eleştirir ve Bir Uygulama”, *Varlık*, S. 1138, Temmuz, s. 35-40.
- İdem, Şadi (2002). “Toplumsal Ekoloji Nedir Ne Değildir?”, *Toplumsal Ekoloji*, S.1, Mart, s. 7-20.
- Karahan, Burcu (2002). “Yeşillenen Edebiyat Eleştirisi”, *Varlık*, S. 1138, Temmuz, s. 28-34.
- Kayserili, Alperen, Kocaman, Sinan (2014). “Türkiye’de Modern Konut Kültürü”, *Kent Çalışmaları-I*, Ed. Arif Keçeli, Şaban Çelikoğlu, Ankara: Detay Yayıncılık, s.253-274.
- Keleş, Ruşen, Hamamcı, Can (1993). *Çevrebilim*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Opperman, Serpil (2012). “Ekoeleştirir: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü”, *Ekoeleştirir, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 9-58.
- Kıvanç, Ümit (1978). “Demokratik Komünistler Birliği”, *Birikim Dergisi, Doğu Avrupa Komünizmi Özel Sayısı*, S. 42/43/44, Ağustos, Eylül, Ekim.
- Özdağ, Ufuk (2017). *Çevreci Eleştirirye Giriş*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, Ufuk (2017a). *Edebiyat ve Toprak Etiği*, Ankara: Ürün Yayınları.
- Özdağ, Ufuk, Gökalp Alparslan, Gonca (2010). “Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştirir”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*

- Bildiriler Kitabı*, Ed. Ülkü Şerif Şavk, C. 2, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 26-28 Mayıs, s. 641-652.
- Sarıkaya, Dilek Bulut (2012). “Gılgamış Destanı’na Ekoeleştirel Bir Bakış,” *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 93-128.
- Satır Reyhan, Ayşen (2018). “Yeni Bir Ekofelsefi Yaklaşım Olarak Murray Bokchin’in Sosyal Ekolojisi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 14, s. 331-341.
- Şakacı, Bilge Kağan (2011). *İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Tanzimat’tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi* (2010). Ed. Murat Yalçın, C. I, İstanbul: YKY.
- Toska, Sezgin (2013). “Çevre ve Ekoloji Kavramlarının Ekoeleştirel ve Kapitalist Söylem Bağlamında İncelenmesi”, *HUMANITAS*, Sayı: 2, Güz: Tekirdağ, s. 219-234.
- Toska, Sezgin (2017). *Ekokurgu, Ekolojik Sorunların Çözüm Yolu Olarak Edebiyat*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Tunç, Gökhan (2018). *Kuramlar ve Kavramlarla Modern Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Hece Yayınları.
- Yazgünoğlu, Kerim Can (2012). “Posthümanizm: Yeni Maddecilik, Maddesel Feminizm ve Beden Ötesi Cisimcilik,” *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 323-364.
- Yılmaz, Hakan (2012). “‘Queer’ Ekoeleştiri: ‘Queer’ ve Ekolojinin Potansiyel Etkileşimi”, *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 207-238.
- Yılmaz, Zafer (2008). “Yabancılaşma”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, Ed. Fikret Başkaya, Aydın Ördek, Ankara: Maki Basın Yayın.
- Yılmaz, Zümre Gizem (2012). “Yaşar Kemal ve Orman Yangınları”, *Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat*, Ed. Serpil Opperman, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 129-170.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.